

Том I

„Пред нама је зборник под насловом *Животи и стваралаштво жена чланова Српској ученој друштва, Српске краљевске академије и Српске академије наука и уметности*, у четири тома. Савет едиције и Уређивачки одбор сложили су се да укључивање радова о женама у томе тече према редоследу њиховог избора у чланство. Тако први том почиње радом о Катарини Ивановић, а последњи се завршава чланцима о женама изабраним 2018. године. Овај редослед омогућава читаоцима да буду у току најсавременијих научних и уметничких достигнућа, а да истовремено прате осврте на прошлост.

Трудили смо се да радови буду усклађени са основном идејом едиције.

Извесна формална неуједначеност између текстова проистиче углавном из различитости материје која се обрађује. Понекад зависи делимично од личног приступа аутора текста или захтева самог члана Академије о коме се пише.

Уопште, богатство ове едиције јесте у разноврсности њене садржине.”

Академик Нада Милошевић-Ђорђевић,
уредник едиције

„Ова, по мом мишљењу, неопходна књига неочекивано је добро, али не и без извесних отпора, дочекана и у самој САНУ, уз стрепњу да је њена суштина проистекла из политичке коректности „банализованог феминизма”.

Као сведок тока саме идеје за ову књигу рекао бих: ништа даље од истине.

Идеја Наде Милошевић-Ђорђевић, *spiritus movens*-а овог подухвата, апотеоза је стваралаштва оних наших чланица која се одиграла упоредо са мукотрпним напорима ослобађања од предрасуда у не увек наклоњеној средини.

И ништа, ништа више... Уосталом, како је написала Исидора Секулић, чијем је делу посвећено поглавље ове књиге:

„Процес нашеј ослобађања је наизменце смешан, жалостан, озбиљан и трагичан, али се кроз њега мора, јер би сваки други прелаз био просто негирање наше егзистенције.”

А постојале су! Барем у САНУ, срећом, и те како су постојале!”

Академик Владимир С. Костић,
председник САНУ

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА,
СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ
И СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЖИВОТ И СТВАРАЛАШТВО
ЖЕНА ЧЛАНОВА

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Том I

ЖИВОТ И СТВАРАЛАШТВО

ЖЕНА ЧЛАНОВА

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА,
СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ
И СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Том I

ЖИВОТ И СТВАРАЛАШТВО

ЖЕНА ЧЛАНОВА

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА,
СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ
И СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

P R E S I D E N C Y

LIFE AND WORK OF
**FEMALE
FELLOWS**

OF THE SERBIAN LEARNED SOCIETY,
SERBIAN ROYAL ACADEMY
AND THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

VOLUME I

Editors-in-chief

Academician Ljubomir Maksimović

Academician Zoran Knežević

Editor

Academician Nada Milošević-Dorđević

Belgrade 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ПРЕДСЕДНИШТВО

ЖИВОТ И СТВАРАЛАШТВО
ЖЕНА
ЧЛАНОВА

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА,
СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ
И СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТОМ I

Главни уредници
академик Љубомир Максимовић
академик Зоран Кнежевић

Уредник
академик Нада Милошевић-Борђевић

Београд 2021

ЖИВОТ И СТВАРАЛАШТВО ЖЕНА ЧЛАНОВА
СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА, СРПСКЕ КРАЉЕВСКЕ АКАДЕМИЈЕ
И СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ

Том I

Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

За издавача
академик Владимир С. Костић

Главни уредници
академик Љубомир Максимовић
академик Зоран Кнежевић

Уредник
академик Нада Милошевић-Ђорђевић

Дизајн корица, прелом и графичко уређење
Никола Стевановић

Лектор за српски језик
Тања Рончевић

Лектор за енглески језик
Јелена Митрић

Коректори
Ана Барбатесковић
Ратка Павловић

Стручни сарадници
Бранка Поповић
Вера Батина
Жаклина Марковић
Јелена Межински-Миловановић
Лидија Лутовац
Марина Нинић
Милена Ивановић
Мирослав Јовановић
Светлана Симоновић-Мандић
Снежана Крстић-Букарица

ISBN 978-86-7025-879-2 (целина)
ISBN 978-86-7025-880-8 (том I)

Тираж 1000 примерака

Штампа
Планета принт, Београд

За пратећи компакт-диск коришћен је материјал Архива Радио Београда

© Српска академија наука и уметности 2021

АКАДЕМИЈСКИ САВЕТ

ПРЕДСЕДНИК САВЕТА
академик Владимир С. Костић

ЧЛАНОВИ

академик Јасмина Грковић-Мејџор
академик [Исидора Жебељан](#)
академик Мирјана Живојиновић
академик Јованка Калић
академик Десанка Ковачевић-Којић
академик Душица Лечић-Тошевски
академик Нада Милошевић-Ђорђевић
академик Милена Стевановић
академик [Олга Хаџић](#)
академик [Веселинка Шушић](#)
академик Злата Бојовић
академик Радмила Петановић
академик Милица Стевановић

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР ЕДИЦИЈЕ

ПРЕДСЕДНИК УРЕЂИВАЧКОГ ОДБОРА
академик Нада Милошевић-Ђорђевић

ЧЛАНОВИ

академик Злата Бојовић
академик Душица Лечић-Тошевски
академик [Олга Хаџић](#)

САДРЖАЈ

- | 9 | ПРЕДГОВОР ПРЕДСЕДНИКА САНУ
АКАДЕМИКА ВЛАДИМИРА С. КОСТИЋА
- | 11 | FOREWORD BY SASA PRESIDENT
ACADEMICIAN VLADIMIR S. KOSTIĆ
- | 13 | ПРЕДГОВОР
Нада Милошевић-Ђорђевић
- | 19 | PREFACE
Nada Milošević-Đorđević
- | 25 | КАТАРИНА ИВАНОВИЋ (1811–1882)
Ненад Макуљевић
- | 57 | KATARINA IVANOVIĆ (1811–1882)
Nenad Makuljević
- | 59 | АДЕЛАЈН ПОЛИНА ИРБИ (1831–1911)
Слободан Г. Марковић
- | 92 | ADELIN PAULINA IRBY (1831–1911)
Slobodan G. Marković
- | 95 | ИСИДОРА СЕКУЛИЋ (1877–1958)
Слободанка Пековић
- | 128 | ISIDORA SEKULIĆ (1877–1958)
Slobodanka Peković
- | 131 | ДЕСАНКА МАКСИМОВИЋ (1898–1993)
Александра Вранеш
- | 185 | DESANKA MAKSIMOVIĆ (1898–1993)
Aleksandra Vraneš
- | 189 | ЗОРА ПЕТРОВИЋ (1894–1962)
Јасмина Чубрило
- | 230 | ZORA PETROVIĆ (1894–1962)
Jasmina Čubrilo
- | 233 | ЉУБИЦА МАРИЋ (1909–2003)
Борислав Чичовачки
- | 280 | LJUBICA MARIĆ (1909–2003)
Borislav Čičovački
- | 285 | ЉУБИЦА ЈАНКОВИЋ (1894–1974)
Селена Ракочевић, Младена Прелић
- | 317 | LJUBICA JANKOVIĆ (1894–1974)
Selena Rakočević, Mladena Prelić
- | 319 | ЉУБИЦА ЦУЦА СОКИЋ (1914–2009)
Ирина Суботић
- | 366 | LJUBICA ČUČA SOKIĆ (1914–2009)
Irina Subotić
- | 369 | ФАНУЛА ПАПАЗОГЛУ (1917–2001)
Маријана Рицл
- | 390 | FANULA PAPAZOGLU (1917–2001)
Marijana Ricl
- | 398 | ОЛГА ЈЕВРИЋ (1922–2014)
Јеша Денегри
- | 426 | OLGA JEVRIC (1922–2014)
Ješa Denegri
- | 429 | ОНОР БРИЏИТ ФЕЛ (1900–1986)
Џенет Вон (превод Весна Костић)
- | 458 | HONOR BRIDGET FELL (1900–1986)
Dame Janet Vaughan

ПРЕДГОВОР ПРЕДСЕДНИКА САНУ АКАДЕМИКА ВЛАДИМИРА С. КОСТИЋА

У есеју „Људска глад за предговорима” Умберто Еко констатује да у само два случаја предговор не може да нашкоди: „први, када је аутор покојни,... и други, када свима знан и дубоко поштован аутор напише предговор врло младом почетнику”. Овај предговор, међутим, указује на трећу могућност: аутор предговора је пред делом коме је предговор намењен, тачније пред ауторима о којима се у делу ради, тешко препознатљив, да је потпуно безопасно по целокупни подухват ако само као наратор из сенке фактографски наведе разлоге зашто је књига којој такав предговор претходи уопште написана. И да одмах дам одговор: сви разлози ове књиге, којима ни неспретни предговор не може да науди, једноставно су у списку чланица Српске академије наука и уметности (САНУ) којима је ова књига, иначе прва у низу, намењена.

Стара заблуда да је „мушкарац кадар да размишља о бесконачности, док жене дају смисао коначности” једна је од оних подвала којима се упорно чувала патријархална подела улога, места и могућности – једна непокретна, догматска свест која је своју плодну подлогу налазила и у националним академијама наука и/или уметности широм света. Искрено говорећи, није јој побегла ни САНУ. Али су из те сенке ипак успеваале да побегну неке особе које су својим делом постајале неизбежне, и даље праћене самоувереним жамором да се ради о изузецима који потврђују правило. Та иста свест и са истом намером понудила је сада већ изанђалу констатацију која треба женама да пружи привид каквог-таквог учешћа у „великим нарацијама” мушког света, да иза сваког успешног мушкарца стоји жена. Ко, међутим, стоји иза успешне жене? Мени се чини најчешће она сама. Вековима је над таквим изузетним женама као Дамоклов мач висила успомена на Хипатију, која је у V веку у Александрији била учитељица више математике и Платонове филозофије, која је страдала у бестијалном линчу руље „разјарених” хришћана, уосталом као и њено дело, чије је постојање сачувано још само у причама. Да ли само зато што је веровала у друге богове? Коначно, и наша средина има своје, истина мање сурове примере.

Ова, по мом мишљењу, неопходна књига неочекивано је добро, али не и без извесних отпора, дочекана и у самој САНУ, уз стрепњу да је њена суштина проистекла из политичке коректности „банализованог феминизма”. Као сведок тока саме идеје за ову књигу рекао бих: ништа даље од истине. Идеја Наде Милошевић-Ђорђевић,

spiritus movens-а овог подухвата, апотеоза је стваралаштва оних наших чланица која се одиграла упоредо са мукотрпним напорима ослобађања од предрасуда у не увек наклоњеној средини. И ништа, ништа више... Уосталом, како је написала Исидора Секулић, чијем је делу посвећено поглавље ове књиге: „Процес нашег ослобађања је наизменце смешан, жалостан, озбиљан и трагичан, али се кроз њега мора, јер би сваки други прелаз био просто негирање наше егзистенције.” А постојале су! Барем у САНУ, срећом, и те како су постојале!

FOREWORD BY SASA PRESIDENT ACADEMICIAN VLADIMIR S. KOSTIĆ

In the essay “The Human Thirst for Prefaces” by Umberto Eco, it has been ascertained that it is only in two cases that the preface cannot be harmful: “the first one, when the author is deceased..., and the second, when a well-known and highly esteemed author writes preface to a very young novice”. Nevertheless, this preface indicates a third possibility: the author of this preface has found himself before the work to which the preface has been written, more precisely before the authors whose life and work have been described in the book, as being a person who is hardly perceptible, and consequently it is completely harmless to the whole endeavor if he only as a shadowy narrator factually states the reasons why the book preceded by such a preface was written at all. I shall provide an immediate answer: all the reasons behind publishing this book, to which even a clumsy preface cannot do any harm, can simply be found in the list of female fellows of the Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA) to whom this book, the first one in a series, is dedicated to.

The old misconception that “a man is capable of thinking about infinity, while women give meaning to finitude” is one of those hoaxes that has persistently guarded a patriarchal division of roles, positions and opportunities – an immobile, dogmatic mindset that found its fertile basis in national academies of sciences and/or arts around the world. Lay it on the line, the Serbian Academy of Sciences and Arts (SASA) was no exception. Nevertheless, some individuals still managed to step out of the shadows, and owing to their achievements to make themselves inevitable, even though they were constantly accompanied by a confident murmur that they were only exceptions that proved the rule. That same mindset and with the same intention offered nowadays an obsolete statement that was supposed to give women the illusion of at least some kind of participation in the “great narratives” of the male world, that behind every successful man there stood a woman. But who stands behind a successful woman? It seems to me most often she herself. For centuries, the memory of Hypatia, who was a teacher of higher mathematics and Plato’s philosophy in Alexandria in the 5th century and who perished in the bestial lynching of a mob of “enraged” Christians, as well as her achievements, whose existence was preserved only in stories, was hovering over such exceptional women as the sword of Damocles. Is it just because she believed in other gods? Finally, there were similar, even though less harsh, examples in our midst as well.

This, in my opinion, necessary book was unexpectedly well, but not without some resistance, received by the SASA itself, with the fear that its essence came from the political correctness of “banalized feminism”. Given that I eye-witnessed the development of the idea behind this book, I would say: it is far from the truth. The idea of Nada Milošević-Đorđević, who is the spiritus movens of this whole undertaking, is the apotheosis of the creativity of our female fellows that took place in parallel with painstaking efforts to deal with prejudices in a not always friendly setting. And nothing, nothing more... After all, as Isidora Sekulić, to whose work the chapter of this book is dedicated, once noted down: “The process of our liberation has been by turns funny and sad, serious and tragic, but also inevitable, because any other transition would be a simple denial of our existence”. And they did exist! At least in the SASA, fortunately, indeed they did exist!

ПРЕДГОВОР

Академијски пројекат о женама члановима Српског ученог друштва, Српске краљевске академије и Српске академије наука и уметности обухвата укупно 47 жена, закључно са 2018. годином. У Српско учено друштво изабрана је 1876. чувена сликарка Катарина Ивановић, а 1885. велика добротворка српскога народа, писац и просветитељ – Британка Аделајн Полина Ирби. Од 1885. до 1939, када је у Српску краљевску академију примљена Исидора Секулић, прошло је више од пола века, да би двадесет година касније, 1959, Десанка Максимовић била изабрана у Српску академију наука. Од 1959. до 1979. у Академију је примљено десет жена, од 1979. до 2000. године – осам; од две хиљадите – двадесет и пет жена, што јесте значајно повећање броја жена академика, али је у односу на 1469 академика од настанка Друштва српске словесности до данас – незнатно.

Идеја да се објави једна сажета књига која би, уз поређење са другим балканским и европским академијама, пружила преглед живота и делатности жена примљених у Српску академију наука и уметности и њених претеча, потекла је од академика Видојка Јовића. Замишљена је као зборник одломака из текстова жена академика, појединих њихових слика, вајарских и музичких остварења, са одабраном биографијом и литературом. Предвиђено је да се, поред Видојка Јовића, писањем чланака о женама академицима бави и Нада Милошевић-Ђорђевић, а да одломке из текстова одабере Гордана-Теодора Жујовић, бивши руководица Библиографског одељења. Извршни одбор Академије прихватио је ту идеју још 2008, али она тада није реализована.

На иницијативу председника Српске академије наука и уметности, академика Владимира Костића, оформљен је нови пројекат почетком октобра 2016, да би крајем октобра био конституисан Савет и Уређивачки одбор Академијске едиције. Владимир Костић је замољен да буде на челу Савета, а за чланове Савета изабране су жене чланови САНУ: Олга Хаџић (Одељење за математику, физику и гео-науке), која је, нажалост, у међувремену преминула; Милена Стевановић и Радмила Петановић (Одељење хемијских и биолошких наука); Веселинка Шушић, сада, такође, покојна, и Душица Лечић-Тошевски (Одељење медицинских наука); Нада Милошевић-Ђорђевић, Јасмина Грковић-Мејдор, Злата Бојовић (Одељење језика и књижевности); Десанка Ковачевић-Којић, Јованка Калић, Мирјана Живојиновић (Одељење историјских наука); Исидора Жебељан, која је, нажалост, у међувремену

преминула, Милица Стевановић (Одељење уметности). У Уређивачки одбор ушле су Олга Хаџић, Душица Лечић-Тошевски, Злата Бојовић и као главни уредник – Нада Милошевић-Ђорђевић. Коначно утврђивање библиографије чланова припало је Библиографском одељењу Библиотеке САНУ (пре свега, Марини Нинић и Светлани Симоновић-Мандић). Послове секретара Одбора обављала је на почетку Милена Ивановић из Сектора за међународну сарадњу, да би, пошто је напустила Академију, од 2017. ове послове преузела Лидија Лутовац из Сектора за послове Председништва и стручни сарадник Одељења језика и књижевности и Одељења уметности. Крајем 2018. на место секретара Одбора дошла је госпођа Вера Батина, стручни сарадник Академијиних одбора.

За припремање наше едиције, као узор нам је послужила едиција САНУ, основана 1992. под називом *Животи и дело српских научника и научника српског порекла*, у којој је до сада објављено 17 томова. Први уредник био је, сада покојни, академик Милоје Сарић. Садашњи главни уредник је академик Владан Ђорђевић. Преузели смо из ове едиције обим и структуру чланака, биографије личности, њихова достигнућа, одјек у критици, начин позивања у основном тексту на библиографију и резиме. Прилагодили смо „узор” нашим потребама: повећали број илустрација, посебно када је реч о ликовним уметностима, јер оне визуализују анализе у тексту, додали смо компакт-дисккове за музичке уметности. У биографије жена чланова увели смо неку врсту мемоарског приступа тексту у коме би личност о којој је реч могла да евоцира не само сећања на сопствени живот, него и на доживљене, преломне тренутке у друштвеним и историјским околностима у којима се нашла, попут емигрирања у Србију за време последњег рата или одлазак у иностранство због бољих услова за научни рад.

Пред нама је зборник под насловом *Животи и стваралаштво жена чланова Српског научног друштва, Српске краљевске академије и Српске академије наука и уметности*, у четири тома. Савет едиције и Уређивачки одбор сложили су се да укључивање радова о женама у томове тече према редоследу њиховог избора у чланство. Тако први том почиње радом о Катарини Ивановић, а последњи се завршава чланцима о женама изабраним 2018. године. Овај редослед омогућава читаоцима да буду у току најсавременијих научних и уметничких достигнућа, а да истовремено прате осврте на прошлост.

Трудили смо се да радови буду усклађени са основном идејом едиције. Извесна формална неуједначеност између текстова проистиче углавном из различитости материје која се обрађује. Понекад зависи делимично од личног приступа аутора текста или захтева самог члана Академије о коме се пише. Уопште, богатство ове едиције јесте у разноврсности њене садржине.

У првом тому, сликар Катарина Ивановић тема је рада професора Филозофског факултета у Београду др Ненада Макуљевића; просветитељ, британска добротворка Аделајн Полина Ирби (Adeline Paulina Irby) – професора Факултета политичких наука др Слободана Г. Марковића; књижевник Исидора Секулић – научног саветника Института за књижевност и уметност др Слободанке Пековић; песник Десанка Максимовић – професора Филолошког факултета др Александре Вранеш;

сликар Зора Петровић – професора Филозофског факултета др Јасмине Чубрило; композитор Љубица Марић – професора Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу др Борислава Чичовачког; етнокорееолог Љубица Јанковић – ванредног професора Факултета музичке уметности др Селене Ракочевић и др Младене Прелић, вишег научног сарадника Етнографског института САНУ; сликар Љубица Цуца Сокић – професора емеритуса Академије уметности у Новом Саду др Ирине Суботић; историчар Фанула Папазоглу – др Маријане Рицл, професора Филозофског факултета у Београду; вајар Олга Јеврић – такође професора Филозофског факултета у Београду Јерка Денегрија; аутор чланка о биологу Онор Бриџит Фел (Honor Bridget Fell) је члан британског Краљевског друштва Џенет Вон (Dame Janet Vaughan). /Чланак је преузет из *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society*, преводилац на српски је проф. Весна Костић./

Следе остали томови едиције. Трудили смо се да, колико год је било изводљиво, равномерно расподелимо биографије жена чланова по томовима.

О лингвисти Милки Ивић писао је академик Предраг Пипер. О сликару Милеви Мици Тодоровић писала је др Сарита Вујковић, директор Музеја савремене уметности у Бањој Луци; о лингвисти Ирени Грицкат-Радуловић рад су сачинили професори Филолошког факултета – др Даринка Гортан Премк, др Рајна Драгићевић и др Александар Милановић; о инжењеру технологије Паули Путанов – професори Технолошког факултета Универзитета у Новом Саду – др Ерне Е. Киш и др Горан Ц. Бошковић. О математичару Милеви Првановић чланак је написала др Неда Бокан, професор Математичког факултета Универзитета у Београду; о математичару и бихевиоралном економисти Олги Хаџић рад је саставио дописни члан САНУ Владимир Ракочевић. Аутор рада о лекару, физиологу Веселинки Шушић је академик Душица Лечић-Тошевски; о историчару уметности Гордани Бабић-Ђорђевић – дописни члан САНУ Миодраг Марковић; о историчару Десанки Ковачевић-Којић – академик Момчило Спремић; о историчару Јованки Калић – др Ђорђе Бубало, професор Филозофског факултета Универзитета у Београду. Лингвиста Зузана Тополињска (Zuzanna Topolińska) једина је одбила учешће у едицији. О лекару Стојанки Алексић (уз њену помоћ) писала је новинар Славица Сарајлија. Филологу и слависти Светлани Михајловној Толстој (Светлана Михайловна Толстая) наменио је излагање дописни члан САНУ Љубинко Раденковић; историчару Загорки Гавриловић – др Бојан Миљковић, научни саветник Византолошког института САНУ; историчару књижевности Нади Милошевић-Ђорђевић – др Бошко Сувајџић, професор Филолошког факултета Универзитета у Београду; књижевнику и критичару Светлани Велмар-Јанковић – др Михајло Пантић, професор београдског Филолошког факултета; историчару Јелени Јурјевној Гусковој (Елена Юревна Гуськова) – заслужни радник Руске Федерације Тамара Замјатина; композитору Исидори Жебељан – професор Филолошко-уметничког факултета Универзитета у Крагујевцу др Борислав Чичовачки; историчару византологу Мирјани Живојиновић – др Владета Јанковић, професор београдског Филолошког факултета; историчару византологу Ангелики Е. Лаију (Αγγελική Λαίου) – академик Љубомир Максимовић; инжењеру електротехнике Зоји Поповић – др Милан Илић, професор Електро-

техничког факултета у Београду; слависти и историчару уметности Аксинији Цуровој (Аксинија Джурова) – др Зоран Ракић, професор београдског Филозофског факултета. Слависта и фолклориста Габријела Шуберт (Gabriella Schubert) дала је аутобиографију и анализу својих дела. Рад о недавно преминулој Јелени Милојковић-Ђурић, културологу и музикологу, редиговало је уредништво едиције.

О психијатру Душици Лечић-Тошевски писао је академик Владимир С. Костић; о лингвисти Јасмини Грковић-Мејдор – сада покојни академик Милорад Радовановић; о историчару уметности Енгелини Сергејевној Смирновој (Енгелина Сергеевна Смирнова) – академик Гојко Суботић. Молекуларни биолог Милена Стевановић изложила је, уз аутобиографију, и разматрања о својим радовима, којима се прикључио и академик Драгослав Маринковић; о сликару Милицы Стевановић, на основу интервјуа са њом, писала је историчар уметности и ликовни критичар Бојана Бурић. Гордана Вуњак-Новаковић дала је свој животопис и анализу својих научних достигнућа. Аутобиографију и анализу својих радова изложила је биолог Радмила Петановић, а у писању чланка учествовао је и академик Драгослав Маринковић. Аутор чланка о историчару књижевности Злати Бојовић је академик АНУРС Бранко Летић. У писању чланка о етномузикологу Јелени Јовановић суделовао је академик Иван Јевтић; о историчару Мири Радојевић академик Љубодраг Димић; о лекару Татјани Симић – академик Љубисав Ракић; о биохемичару Тањи Ђирковић Величковић – рад је написао академик Богдан Шолаја.

Пред нама се први пут појављује зборник радова у потпуности посвећен женама члановима Српске академије наука и уметности и њених претходница до наших дана. Споменућемо да је о женама академицима писано и раније, али увек у оквиру једног ширег захвата – о улози истакнутих жена у друштву – као што је публикација *Српкиња, њезин животи и рад, њезин културни развој и њезина народна умјетност до данас*, која је објављена 1913. у Сарајеву, на 128 страна. Уредници су „Српске књижевнице”, а наклада – Добротворна задруга Српкиња у Иригу (репринт издање: Графопалир, Бања Лука 2013). У публикацији се даје увид у стваралаштво Катарине Ивановић и Исидоре Секулић. Другим речима, указано је на жене које су већ биле или ће постати чланови Академије, у контексту свога времена. Покреће се „женско питање”, објективно, са нагласком на важност образовања жена и њихов допринос друштву (њих преко 60 у свим гранама културе). Сама књига је утолико значајнија што је објављена почетком двадесетог века. Друго дело под насловом: *Izuzetne žene Srbije: XX-XXI vek*, Beograd, Zepet Book World d.o.o. 2016, 236 str. (Posebna izdanja – Druga strana istorije, knj. I, urednik Neda Todorović), између сто жена од друштвеног и културног значаја, посвећује пажњу академицима Милки Ивић, Исидори Секулић, Десанки Максимовић, Љубици Цуци Сокић, Гордани Вуњак-Новаковић, Душици Лечић-Тошевски и Исидори Жебељан.

Не желим да истичем наш подухват или тешкоће са којима смо се суочавали. Дугујем посебну захвалност Лидији Лутовац, која је више од две године мирно прихватала моје уредничке захвате, водила кореспонденцију са сарадницима, будно пратила текстове. Захваљујем и оним члановима Савета који су се несегично укључили у проналажење погодних аутора за писање чланака, попут академика

Мирјане Живојиновић или академика Милице Стевановић, која је размишљала о идејном решењу назива едиције. Посебно захваљујем руководиоцу Сектора за издавачку делатност САНУ Снежани Крстић-Букарици на идеји да се за сваког члана о коме је реч у излагању наведе мото. Такође, захваљујем Николи Стевановићу за инвентивно решење корица прве књиге у едицији. Захвална сам и госпођи Вери Батини која је финализирала прикупљање рукописа, као и Бранки Поповић из Сектора за послове Фонда САНУ за истраживања у науци и уметности, на техничкој помоћи.

Треба да се нагласи да зборник о женама члановима Српског ученог друштва, Српске краљевске академије и Српске академије наука и уметности не би ни сада настао, нити био приведен крају, да се за њега није заложио председник Српске академије наука и уметности Владимир С. Костић.

Нада Милошевић-Ђорђевић

PREFACE

The academic project on the female fellows of the Serbian Learned Society, Serbian Royal Academy and the Serbian Academy of Sciences and Arts encompasses a total of 47 women, up to and including 2018. The famous painter Katarina Ivanović was elected a member of the Serbian Learned Society in 1876, whereas the great benefactor of the Serbian people, writer and educator – the British woman Adeline Paulina Irby became its member in 1885. From 1885 to 1939, when Isidora Sekulić was elected a member of the Serbian Royal Academy, more than half a century passed, and twenty years later, in 1959, Desanka Maksimović became a member of the Serbian Academy of Sciences. From 1959 to 1979, ten women became members of the Academy, from 1979 to 2000 – eight; from 2000 onwards – twenty-five women, and even though it has been a significant increase in the number of female fellows of the Academy, it is pretty insignificant when compared with 1,469 fellows in total since the founding of the Society of Serbian Letters to date.

The idea to publish a concise book that would, including the comparison with other Balkan and European academies, provide an overview of the lives and careers of female fellows of the Serbian Academy of Sciences and Arts and its predecessors, came from academician Vidojko Jović. The book has been envisaged as a collection of excerpts from the papers authored by female fellows, some of their paintings, sculptures and musical works, with selected biography and references. In addition to Vidojko Jović, Nada Milošević-Đorđević is also envisaged to embark on writing articles about female fellows, whereas Gordana Teodora Žujović, former head of the Bibliographic Department, will make a selection of excerpts from the texts. Even though the SASA Executive Board of the Academy accepted the idea in 2008, it was not put into practice back then.

At the initiative of the President of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Academician Vladimir Kostić, a new project was established in early October 2016, whereas the Council and the Editorial Board of the Academic Edition were constituted in late October. Vladimir Kostić was asked to be the head of the Council, and SASA female fellows were elected as its members: Olga Hadžić (Department for Mathematics, Physics and Geosciences), who, unfortunately, passed away in the meantime; Milena Stevanović and Radmila Petanović (Department of Chemical and Biological Sciences); Veselinka Šušić, now also deceased, and Dušica Lečić-Toševski (Department of Medical Sciences); Nada Milošević-Đorđević, Jasmina Grković-Mejdžor, Zlata Bojović (Department of Language and Literature); Desanka Kovačević-Kojić, Jovanka Kalić, Mirjana

Živojinović (Department of Historical Sciences); Isidora Žebeljan, who, unfortunately, passed away in the meantime, Milica Stevanović (Department of Arts). Olga Hadžić, Dušica Lečić-Toševski, Zlata Bojović and as the editor-in-chief – Nada Milošević-Đorđević became the members of the Editorial Board. The SASA Bibliographic Department (primarily Marina Ninić and Svetlana Simonović-Mandić) was in charge of the final putting together of the bibliography of the fellows. Milena Ivanović, from the Sector for International Cooperation, initially performed the tasks of the Board Secretary, and after her departure from the Academy, as of 2017, Lidija Lutovac, from the Sector for Presidency Affairs, who is also an expert associate of the Department of Language and Literature and the Department of Arts, assumed the duties of the Board Secretary. In late 2018, Mrs Vera Batina, who is an expert associate of academic boards, took on a role as the Board Secretary.

We have modelled our edition on another SASA edition, launched in 1992 under the title *Life and Work of Serbian Scientists and Scientists of Serbian Descent*, which encompasses 17 volumes so far. Its first editor was, the now deceased, Academician Miloje Sarić. Its current editor-in-chief is Academician Vladan Đorđević. We have taken from this edition the scope and structure of articles, biographies of individuals, their achievements, echoes in criticism, system of referencing in the main text and summary. We have adapted our “role model” to meet our needs: increased the number of illustrations, especially when it comes to fine arts, because they visualize the analyses in the text, included CDs for musical arts. We have employed a sort of a memoir approach in the biographies of female fellows, wherein the person in question could evoke not only memories of her own life, but also of some personally experienced, turning points in social and historical circumstances in which the person in question found herself, such as emigrating to Serbia during the last war or going abroad because of better conditions for scientific work.

Before us is a collection of papers which is to be published under the title *Life and Work of Female Fellows of the Serbian Learned Society, Serbian Royal Academy and the Serbian Academy of Sciences and Arts*, in four volumes. The Council of the edition and the Editorial Board agreed that the papers on women should be arranged chronologically in the volumes, by the time when they were elected to a fellowship. Thus, the first volume begins with the paper on Katarina Ivanović, and the last one ends with papers on women elected in 2018. This arrangement allows readers to be up to date with the latest scientific and artistic achievements, while at the same time to be able to get acquainted with the overviews of the past.

We tried to bring the papers in line with the basic idea of the edition. Some formal inconsistency between the papers stems mainly from the diversity of the material being processed. Sometimes it depends in part on the personal approach of the author of the paper or the request of the SASA fellow the paper was written about. In general, the richness of this edition is in the diversity of its content.

The first volume contains the paper on the painter Katarina Ivanović authored by Dr Nenad Makuljević, Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade; the paper on the British educator and philanthropist Adeline Paulina Irby – authored

by Dr Slobodan G. Marković, Professor at the Faculty of Political Sciences; the paper on the writer Isidora Sekulić – authored by Dr Slobodanka Peković, Research Fellow at the Institute of Literature and Art; the paper on the poet Desanka Maksimović – authored by Dr Aleksandra Vraneš, Professor at the Faculty of Philology; the paper on the painter Zora Petrović – authored by Dr Jasmina Čubrilo, Professor at the Faculty of Philosophy; the paper on the composer Ljubica Marić – authored by Dr Borislav Čičovački, Professor at the Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; the paper on the ethnochoreologist Ljubica Janković – authored by Dr Selena Rakočević, Associate Professor at the Faculty of Music, and Dr Mladena Prelić, Senior Research Associate at the SASA Institute of Ethnography; the paper on the painter Ljubica Cuca Sokić – authored by Dr Irina Subotić, Professor Emeritus at the Academy of Arts in Novi Sad; the paper on the historian Fanula Papazoglu – authored by Dr Marijana Ričl, Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade; the paper on the sculptor Olga Jevrić – authored by Jerko Denegri, who is also Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. The author of the article on the biologist Honor Bridget Fell is Dame Janet Vaughan, who was a Fellow of the British Royal Society. /The paper has been taken from the *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society*, translated in Serbian by Professor Vesna Kostić./

Other volumes of the edition are to follow. We tried as much as it was feasible, to include the same number of fellows in all volumes.

Academician Predrag Piper wrote about the linguist Milka Ivić. Dr Sarita Vujković, Director of the Museum of Contemporary Art in Banja Luka, wrote about the painter Mileva Mica Todorović; the paper on the linguist Irena Grickat-Radulović is authored by Professors at the Faculty of Philology – Dr Darinka Gortan Premk, Dr Rajna Dragičević and Dr Aleksandar Milanović; the paper on the technology engineer Paula Putanov – is authored by Dr Erne E. Kiš and Dr Goran C. Bošković, Professors at the Faculty of Technology, University of Novi Sad. The paper on the mathematician Mileva Prvanović is authored by Dr Neda Bokan, Professor at the Faculty of Mathematics, University of Belgrade; the paper on the mathematician and behavioral economist Olga Hadžić is authored by SASA Corresponding Member Vladimir Rakočević. The author of the paper on the doctor, physiologist Veselinka Šušić is Academician Dušica Lečić-Toševski; on the art historian Gordana Babić-Đorđević – SASA Corresponding Member Miodrag Marković; on the historian Desanka Kovačević-Kojić – Academician Momčilo Spremić; on the historian Jovanka Kalić – Dr Đorđe Bubalo, Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. The linguist Zuzanna Topolińska was the only one to refuse to participate in the edition. The journalist Slavica Sarajlija wrote about the doctor Stojanka Aleksić (with her assistance). The paper on the philologist and Slavist Svetlana Mikhaylovna Tolstoy (Светлана Михайловна Толстая) is authored by SASA Corresponding Member Ljubinko Radenković; on the historian Zagorka Gavrilović – by Dr Bojan Miljković, Research Associate at the SASA Institute for Byzantine Studies; on the literary historian Nada Milošević-Đorđević – by Dr Boško Suvajdžić, Professor at the Faculty of Philology, University of Belgrade; on the writer and critic Svetlana Velmar-Janković – by Dr Mihajlo Pantić, Professor at the Faculty of Philology, Univer-

sity of Belgrade; on the historian Elena Yuryevna Guskova (Елена Юревна Гуськова) – by the Honored Worker of the Russian Federation Tamara Zamyatina; on the composer Isidora Žebeljan – by Dr Borislav Čičovački, Professor at the Faculty of Philology and Arts, University of Kragujevac; on the Byzantine historian Mirjana Živojinović – by Dr Vladeta Janković, Professor at the Faculty of Philology, University of Belgrade; on the Byzantine historian Angeliki E. Laiou (Αγγελική Λαΐου) – by Academician Ljubomir Maksimović; on the electrical engineer Zoja Popović – by Dr Milan Ilić, Professor at the Faculty of Electrical Engineering, University of Belgrade; on the Slavicist and art historian Aksiniya Dzhurova (Аксиния Джурова) – by Dr Zoran Rakić, Professor at the Faculty of Philosophy, University of Belgrade. The Slavicist and folklorist Gabriella Schubert provided her autobiography and the analysis of her works. The paper on the recently deceased culturologist and musicologist Jelena Milojković-Đurić, was edited by the editorial board of the Edition.

Academician Vladimir S. Kostić wrote about the psychiatrist Dušica Lečić-Toševski; about the linguist Jasmina Grković-Mejdžor – now deceased Academician Milorad Radovanović; about the art historian Engelina Sergeevna Smirnova – Academician Gojko Subotić. The molecular biologist Milena Stevanović presented, in addition to her autobiography, reflections on her works, including the reflections authored by Academician Dragoslav Marinković; the art historian and art critic Bojana Burić wrote about the painter Milica Stevanović, based on an interview with her. Gordana Vunjak-Novaković provided her biography and the analysis of her scientific achievements. The biologist Radmila Petanović presented her autobiography and the analysis of her works, and Academician Dragoslav Marinković also took part in writing the paper. ASARS Academician Branko Letić authored the article about the literary historian Zlata Bojović. Academician Ivan Jevtić participated in writing the article about the ethnomusicologist Jelena Jovanović; Academician Ljubodrag Dimić in writing the paper on the historian Mira Radojević; Academician Ljubisav Rakić in writing the paper on the physician Tatjana Simić; Academician Bogdan Šolaja authored the paper on the biochemist Tanja Ćirković Veličković.

For the first time ever, a collection of papers entirely dedicated to female fellows of the Serbian Academy of Sciences and Arts and its predecessors to the present day appears before us. It is worth mentioning that there have been papers on female fellows before, but always within a broader context – the role of prominent women in society – such was for example the publication titled *Serbian Woman, Her Life and Work, Her Cultural Development and Her Folk Art to Date*, which was published in 1913 in Sarajevo, containing 128 pages. The editors were “The Serbian Female Authors” and it was published by the Serbian Women’s Charity Cooperative in Irig (reprint edition: Grafopapir, Banja Luka 2013). The publication provides an insight into the work of Katarina Ivanović and Isidora Sekulić. In other words, it drew attention to women who had already been elected or were to be elected as fellows of the Academy, in the context of their time. It raised the “women’s issue” objectively, with an emphasis on the importance of women’s education and their contribution to society (over 60 of them in all branches of culture). The book itself is all the more significant because it was published in the early 20th

century. The other book titled *Exceptional Women of Serbia: XX-XXI century*, Belgrade, Zepter Book World d.o.o. 2016, 236 pages (Special editions – The Other Side of History, volume I, editor Neda Todorović), among 100 women of social and cultural influence, pays attention to Academicians Milka Ivić, Isidora Sekulić, Desanka Maksimović, Ljubica Cuca Sokić, Gordana Vunjak-Novaković, Dušica Lečić-Toševski and Isidora Žebeljan.

I have no intention to emphasize our undertaking or the difficulties we faced in the process. I owe special thanks to Lidija Lutovac, who for more than two years calmly accepted my editorial interventions, kept correspondence with associates, and followed the texts vigilantly. I would also like to extend my gratitude to those members of the Council who selflessly got involved in finding suitable authors for writing articles, such as Academician Mirjana Živojinović, or Academician Milica Stevanović, who took part in finding a good title of the series. I owe special thanks to the head of the SASA Publishing Sector – Snežana Krstić-Bukarica for her idea to begin each article with the motto of the female fellow the article is dedicated to. It goes without saying that I thank Nikola Stevanović for the inventive solution of the cover of the first book in the series. I am also grateful to Mrs Vera Batina, who collected all papers, as well as to Branka Popović from the Section for the Performance of Tasks of the SASA Fund for Research in Sciences and Arts, for her administrative support.

It is important to highlight that the Collection of Papers on female fellows of the Serbian Learned Society, Serbian Royal Academy and the Serbian Academy of Sciences and Arts would not have been written or completed this time either if the President of the Serbian Academy of Sciences and Arts, Vladimir S. Kostić, had not stood up for it.

Nada Milošević-Đorđević

Leungora Cedyntu

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ

(1877–1958)

СЛОБОДАНКА ПЕКОВИЋ

„Има код малих народа ова појава: врло жив патриотизам територијални и историјски, и врло млитав патриотизам културни. Можда је најдубљи узрок за то у чињеници да су земље и становништво малог народа, ма колико малена била држава, прижељкивани од других држава; док језик и књижевност малих народа нису.”

Исидора Секулић

Најзначајнији постулати стваралаштва Исидоре Секулић, као и оне одлике њеног начина писања и живота, створили су од ње „најумнију Српкињу”, али и „апостола самоће”. И у личном животу и у књижевном стварању сматрала је да је принцип истинитости, односно поштења како у односу према људима тако и у односу на књижевни дискурс (било фикционални, критички, историјски или теоријски) од изузетне важности. На почетно начело истине надовезивали су се и остали принципи којих се придржавала: принцип сиромаштва, однос према религији, народу, националном и интернационалном, према језику и култури, за коју је веровала да је покретач напретка и разумевања.

Слављена и оспоравана, Исидора Секулић је обележила своје време, а њени есеји, путописи и прозни радови и данас изазивају интересовање читалаца и истраживача. Једна је од ретких српских списатељица која је стекла запажено место у српском књижевном канону.

Изабрана је за дописног члана Српске краљевске академије 1939, за дописног члана Српске академије наука 1948, а за редовног члана 1950. године.

БИОГРАФИЈА

Исидора Секулић се родила 16. фебруара 1877. године у Мошорину. У интервјуу који је дала 1957, наводи се 17. фебруар, а Славко Леовац у предговору за *Криптичке радове Исидоре Секулић* [78, стр. 7] наводи 18. фебруар. Њен отац је забележио на маргини Шилерових драма: „Дана 4/6 фебруара 1877, у петак, 5 минута пред $\frac{3}{4}$ на 11 сахата пре подне”. У црквеним књигама уписана је као Сидонија. Била је дете када јој је умро седмогодишњи брат Предраг (1881), а само три године касније и мајка Милица. Обоје од туберкулозе. Болешљивост је и сама наследила и читавог живота се борила са slabим плућима, главобољама и несаницама. Две друге смрти, оца у априлу 1900. и само три месеца касније брата Димитрија, правника, који је умро у 21. години, тешко су је погодиле. До краја живота о Ускрсу редовно је долазила на гробље. О мајци (и помајци) мало је говорила. Мајку је помињала узгред, углавном да је од ње наследила „слаба плућа”, а за маћеху је говорила да је „добра жена”, али да је била далеко од ученог породичног круга оца и деце: „Своју маћеху данас више жалим, него што је осуђујем. Она је била лепо васпитана жена у оном грађанском смислу речи, али се морала осећати врло смешно међу нама који смо знали за Сенеку, Сократа, Берлиоза; говорили неколико страних језика још као деца, а она о многим стварима појма није имала, мада се претварала да нешто разуме...” [91, стр. 20].

Сва њена сећања и лепе речи биле су усмерене на оца Данила, општинског бележника а потом градског капетана у Земуну. Волела га је и поштовала и била му захвална што ју је научио да цени рад и знање. Поносила се тиме да је „добар раденик”, да је марљива, пуна воље да ради. Била је усамљена као дете, а као одрасла, сама је избегавала јавност и јавне наступе. Живела је да би писала и у писању је тражила одговоре на етичка и естетичка питања која су је заокупљала.

У детињству, доста су се селили, углавном због очевог посла, а касније због њеног школовања: Рума, Земун, Нови Сад, Сомбор, Будимпешта. У школи је увек била одлична, „са свим петицима”. Када је завршила школовање у Будимпешти, у Новом времену (29. јуна 1897) објављена је вест: „Госпођица Сидонија, ћерка нашег уваженог градског капетана госп. Данила Секулића, свршила је у Будимпешти виши курс државне педагогије са кроз изврсним успехом.” Са прекидима је 1904, 1906, 1909. слушала предавања у Лондону, Паризу и Берлину из упоредне књижевности. Докторирала је у Немачкој.¹

Академску диплому је добила 1897. и као „у сваком погледу доброг моралног понашања” постављена је за наставницу математике и природних наука у Српској вишој девојачкој школи у Панчеву и тиме као да се придружила многим образованим девојкама које су углавном могле да се баве учитељским послом. Предавала је математику, природне науке, физику, хемију и прве две године и гимнастику. Наредне, 1898. године положила је државни испит, што је забележено у панчевачком *Грађанину* и *Женском свећу*: „Исидора Секулићева, учитељица панчевачке СВДШ, положила је прошлог месеца у Будимпешти испит за грађанске школе, из

1 Изјава о докторату је упитна јер ниједно истраживање није донело податке о докторату.

Исидора Секулић (трећа здесна у доњем реду) као ученица завршне године Сомборске препарандије, 1894, Фототека Библиотеке САНУ, без сигнатуре

француског језика и књижевности, с одликом. Живела!² Школа је била и угледна и значајна, са добрим професорима, и у време када су се девојке мало и ретко школовале, ова установа је образовала своје ученице на ползу народу. После првих почетничких несналажења, њен учитељски рад је био оцењен као веома добар, а 1901/02. постала је управница. У просвети је била 35 година, а онда се на свој захтев пензионисала 1931, када се професионално у потпуности посвећује писању, коме је подредила своја младачка надања у породицу и љубав.

На предлог Богдана Поповића изабрана је за дописног члана Српске краљевске академије (1939), члан Српске академије наука постала је 1950³, била је почасни председник српског ПЕН-а (1931), потпредседница Удружења књижевника Југославије, председница Удружења књижевника Србије. Своје радове објављивала је у многим часописима: *Браник*, *Српски књижевни гласник*, *Бранково коло*, *Дело*, *Савременик* (Загреб), *Наша књижевност*, *Лейшойис Мајнице српске*, *Нова Европа*, *Домаћица*, *Женски*

2 Женски свешћ, бр. 11 од новембра 1898, стр. 174.

3 Приступна беседа Исидоре Секулић објављена је у Гласнику САН 2 (1950), стр. 250–254.

Њокреџ, Мисао. Приказана је ТВ драма о њеном животу, Славољуб Стевановић Раваси режирао је серију *Кроника њаланачкој љробља*, а Угљеша Шајтинац је драматизовао њен роман *Ђакон Бојородичине цркве*. Дуго година одржавао се научни скуп посвећен Исидори Секулић и излазила периодична публикација *Исидоријана*. Такође је установљена и књижевна награда „Исидора Секулић”.

Била је чланица разних женских организација и њихова представница на многим скуповима, а на конгресу Међународног савета жена у Кристијанији (данашњем Ослу, 1920) изабрана је за секретара главног одбора. Једна је од оснивача Удружења наставница средњих стручних школа, а после Другог светског рата чланица је главног одбора АФЖ-а. Дружила се са највиђенијим интелектуалцима и била радо примана у разна друштва, а чувена су била окупљања у њеној кући једном недељно, где се разговарало о књижевности, музици, културним догађањима.

Није радо говорила о себи. Цео свој живот и рад сажела је у дванаест редова аутобиографске белешке коју је написала када је постала академик. Дала је неколико интервјуа, а многе податке о ономе како је живела, шта је мислила, осећала, волела забележили су разни писци. Уништила је и писма која је добијала јер је сматрала да треба да је памте по њеном раду и делима.

Исидора Секулић је била велики путник. Путовања су била вид духовне хране и потврда о јединству културног наслеђа, за које је сматрала да је баштина свих народа. Обишла је и боравила у Италији, Француској, Немачкој, Грчкој. За њен живот и рад најважније је било путовање у Норвешку. После тог путовања објавила је *Писма из Норвешке* (1914), један од најбољих путописа српске књижевности. Јован Скерлић је написао критику која ју је дубоко повредила и на одређен начин обележила њен даљи рад. Норвешка је била важна и за њу лично јер је ту упознала пољског лекара др Емила Стремничког, за кога се удала 1913. године. Крајем те године вратила се у Београд, а 1914. објављена је вест у *Полицији* да је на путу из Кристијаније (Осла) у Берлин напрасно умро др Емил Стремнички.

Почетком XX века Србија се модернизовала и на друштвеном и на културном плану. То је било превратничко време за књижевност и уметност, време увођења модернистичког књижевног проседеа. Али и време ратова. За време аустријске окупације 1915–1918. боравила је у Алексинцу, Београду и Сокобањи. И за време Другог светског рата била је у земљи. Одбила је да потпише, 1941. године, Апел српском народу.

Прву збирку приповедака објавила је 1913. у зрелим годинама, мада јој је још као одличној ученици Сомборске препарандије поверено да у част управника Николе Ђ. Вукчевића одржи говор. Говор је штампан у *Школском листу*, а пола године касније, 1894, ту је објављен и њен први рад „Шта су Србину гусле”. Следе књиге које је углавном објављивала о свом трошку. Само је роман *Ђакон Бојородичне цркве* објављен у Загребу 1919.

Поред књига које је објавила за живота, много њених радова је објављено у периодици. Другу књигу о Његошу спалила је после напада Милована Ђиласа.

Умрла је у Београду 5. априла 1958. у 81. години живота. Сахрањена је на Топчидерском гробљу онако како је желела, скромно, увијена само у бели чаршав, без говора и венаца.

Исидора Секулић, 1911. или 1912,
Фототека Библиотеке САНУ, Ф-400

КЊИЖЕВНИ РАД

ИСТИНА – РЕАЛНОСТ У КЊИЖЕВНОМ ПОСТУПКУ

„Књижевност за Исидору Секулић није била неки измишљени, вештачки изведен живот, напротив, била је прави и стварни живот, а додир (или сукоб) идеја и мотива велика драма” [94, стр. 38]. Доминантне црте приче „Буре” или „Главобоља”, на пример, ни у ком случају не представљају супротстављање наративне структуре и наративне технике, нити машта и имагинација искључују реалност и истину, јер машта и имагинација као пуноправни начин исказивања уметничке истине намах постају и пуноправни начин исказивања људске истине. Разлика између маште и стварности бива занемарљива у њеном приповедном исказу јер свет маште постаје подједнако стваран за онога ко живи том маштом. Зато се тако лако расушено буре претвара у „расклиматани стари дворац”, а померене равни и сразмере посматране из нове, унутрашње перспективе од фикуса праве палме. Простор у коме су јунаци/иње, без обзира да ли је то соба или буре, привидно је ограничен, јер тај сопствени простор омогућава да се поглед и мисао изоштре, да сугеришу бесконачност и неограниченост.

Презентација стварности у књижевном делу које је само по себи резултат модификација схвата се сасвим условно и сасвим лично. Можда се нигде тако снажно и јасно нису истина и фикција препреле као у ове две приче. Дискурс приче „Буре” би се могао одредити као прототип организације текста, као припадник врсти која у прозном тексту одражава својства неухватљивости, аутореференцијалности, па и интертекстуалности есеја који пише Исидора Секулић. „Главобоља” се може читати као аутопоетички текст, а обе приче као приповедање у коме се уобичајено схватање веродостојности претвара у веродостојност илузије. Дубоко заронивши у себе, Исидора Секулић успева да превазиђе оно што је важно само за појединца који постаје врста преносника који повезује имагинарно и стварно, односно истину и машту, принципе општег и посебног, свега што је људско. Њена искреност је последица својеврсног песничког самоосвешћења (али и мера уметничке вештине), које је писца са почетка века поставило у центар света. Списатељка ни у једном тренутку не заклања своје мишљење, напротив, она увек полази од тога да је оно што она пише њен став и њено виђење, наведена друга мишљења, па и тумачења туђих текстова, постају врста коментара и одређено супротстављање ставова чиме се објашњава или потцртава сопствени суд.

Истину Исидора Секулић поставља као мерило уметничког стварања и животне исправности. Објашњавајући, а можда и оправдавајући, своје ставове о уметничкој истини, она се чврсто определила за уверење да уметник који говори из себе, о унутрашњем свету – не лаже. „Ма колико да је истину казао Анатоли Франс кад је написао да естетика апсолутно нема солидне основице и да је естетика кула у ваздуху, ми ипак волимо уметничку критику и верујемо уметничкој критици, јер су нам ближе и драже лажи и фикције које је човек створио, него неке равне и довршене истине које однекуд саме од себе долазе” [25, Из домаћих књижевности II, стр. 24].

Искрен говор о баналним, свакодневним појавама је истина о њима, истина која их је претворила (уколико је стваралац вешт) у уметност. Када је објављен њен текст о Алекси Шантићу, она је изједначила песниково право да подједнако цени и спољашњу и унутрашњу истину. „Извор његовој поезији је тле које газимо (...) Душа његова не снева предмете уметности своје, него их види и пипа.”⁴ Између истине која губи душу и „лажи”, Исидора Секулић се определила за „лаж”, за аналитичко самопосматрање. До крајњих граница исправна и морална особа, Исидора се није залагала за неистину, већ се јасно определила против Скерлића и његовог схватања уметности, а нарочито против прописивања правила. Она је била против сваке *ars poeticae* којом се ограничавају песничке слободе, против гушења људске индивидуалности, којој је дозвољавала могућност да се искаже и у по себе неповољном светлу, и да пронађе лепоту у ружном, у болу, јаду, у сопственој главобољи, у металном мосту пребаченом преко реке у Норвешкој. „Поезију праве људи које живот мучи, а песме пишу песници који своје таленте муче. Баш онда када живот највише воли, песник гони и шиба своју мисао и имагинацију пред царство мрака и мртвих срдаца, јер пред вратима смрти тек скачу силе живота и енергије инстинкта, и у израз и облик улази онај напон и јачина, коју има воља за животом кад јој се попрети.”⁵

Лаж о којој Исидора Секулић надахнуто говори заправо је право песника на лично виђење ствари и сопствену интерпретацију виђеног и доживљеног. У већини прича у *Сајушницима* „ауторка ће посумњати у вредности картезијанског начина мишљења, у логику и каузалност, постајући свесна, на сасвим поетски начин, релативности сваке дедукције, оправданости постојања *средииша*, на коме почива наше разумевање поретка и одсуства апсолутне, једном утврђене истине” [106, стр. 84]. Да би фикција била убедљива, она мора да се удаљи од живота. Бранећи у том смислу право песника на „лаж”, бранила је право на могућност постојања више равноправних истина. „У наше доба лаж није злочинство ни болест; није ни само психолошка, него је дубља, биолошка појава.” Проблем истине и лажи могао би се и другачије посматрати. Да ли би се могло одредити шта је истина а шта лаж у поезији „кад данас и микроскопски и телескопски доживљаји иду у песништво”⁶. Такође би се могло поставити и питање да ли би била истинита или лажна слика света коју песник приказује само по одређеном шаблону, занемарујући све оне делове који су остали мимо шаблона.

Есеј „Песници који лажу” је био бритак и убитачно отворен. Била је то права провала незадовољства против позитивизма који спутава, против

4 Исидора Секулић, „Алекса Шантић”, *Књижевни јуџ*, 1918, г. 1, бр. 19, стр. 25.

5 Исидора Секулић, „Песници који лажу”, *Босанска вила*, 1911, XXVI, 24, стр. 361. Мишљење Предрага Палавестре да је овај есеј обрачун са Јованом Скерлићем: „Била је то права објава рата прагматичном схватању о непосредној социјалној и моралној функцији поезије, цео један нови, авангардни књижевни програм, какав су нови нараштаји песника већ носили у себи, слутили својим духом и осећали својим дамарима.” [84, стр. 260], посредно потврђују и текстови Димитрија Митриновића „*Dis Ушољене гуше*” (*Босанска вила*, 1911, XXVI, 13-14, стр. 214) и А. Г. Матоша „*Literarne stvari*” (*Hrvatska*, 1909, IV, 221, стр. 3) објављени у исто, или готово исто, време и који на веома сличан начин посматрају књижевно стваралаштво.

6 Исидора Секулић, „Песници који лажу”, *Босанска вила*, 1911, XXVI, 24, стр. 361.

прагматизма који убија, али и полемика са Јованом Скерлићем и његовим мишљењем о смислу истине и лажи у уметности. Он је стављао знак једнакости између моралне чистоте и чистоте уметничког исказа,⁷ а Исидора је сматрала да је лаж део истине и да једно без другог не могу, и да „потпуни живот” садржи равноправно и лаж и истину, да је тек у симбиози среће и несреће могућа потпуност. Зато и ставља примедбу *Вирцинији Вулф* јер сматра да је *Вирцинија Вулф* исувише слободна у имагинацији: „*Вирцинија Вулф* фантазира, у овом роману доиста без ограничења, и ту је слаба страна романа, јер ограничења су неминовна у свему пластичном, конструктивном, човечански истинитом. Снови и фантазирање сами по себи, ма како генијални, нису никада конструктивни, само су асоцијативни” [25, *Из сѝраних књижевности*, књ. 2, стр. 403]. У уметничком делу лаж је, као и ружно, у функцији уметнички лепог: „О, лаж је силан фактор живота и поезије”.⁸ Расправљајући о проблему односа уметности и истине, *Радован Вучковић* закључује да „у различитим историјским епохама удео стварности у уметничкој творевини је различит: иде од негације потребе уношења актуелне стварности, до убеђења да је она једини предмет уметности”.⁹

НАЦИОНАЛНО, КУЛТУРА

Сваки говор о Исидори Секулић подразумева и говор о предрасудама и превазилажењу предрасуда. А све око Исидоре замагљено је разним предрасудама: од места које она заузима у нашој књижевности до њеног приватног живота тако да се фикција и факти мешају. Једна од првих предрасуда била је и оптужба да је национално отуђена. Суд је изрекао Јован Скерлић, пребацивши јој путовање у Норвешку. Стварност или факти су потпуно другачији, Исидора Секулић се путујући кроз северне пределе Европе и те како исказала као националист. У писму Светиславу Б. Цвијановићу из Кристијаније рационална списатељка показује своје сентиментално лице док говори о домовини: „Данас сам једва, после силног натезања добила први број *Полиџике*. Таман годишњица Куманова. А на моме столу стоји заставица коју сам скинула са једног тријумфалног стуба приликом уласка војске, и донела је овамо. Можете мислити емоција и плача” [29, *Писма*, стр. 40]. У путописима Исидоре Секулић један од конструктивних фактора је њен однос према Европи, односно њен однос према завичају. Када пише о далеким земљама, изгледа као да најбоље види своју Војводину, и обратно. Европа се наслућује у свакој њеној приповеци, у сваком њеном критичком тексту. Исидора Секулић је релативност која подразумева и своје и туђе, и Норвешку и Италију и Србију укључила

7 Отуда и Скерлићев исказ да је Шантић добар Србин (што је морално одређење) добија значење добар њесник (естетско одређење).

8 Колико је мала граница између истине и лажи или стварности и фикције показала је Светлана Велмар-Јанковић у огледу „Осећање пролазности у прози Исидоре Секулић” [53, стр. 107]: „Веома је очигледно да су готово сви јунаци у прози Исидоре Секулић имали своје прототипове у стварности некадање Србије, Војводине или Београда. Отуда она висока мера привидне аутентичности у реализацији појединих ликова и амбијената која је несумњива драг ове прозе, али понекад и њена највећа слабост.” У *Исидориној хроници* Стеван Радовановић прати и именује изворе, људе и топониме који се помињу у *Исидориној Хроници*.

9 Радован Вучковић, „Уметност и истина”, *Књижевности*, 1984, бр. 4–5, стр. 649.

као основу своје тежње за равнотежом, симетријом, хармонијом. Њени есеји показују дубоку оданост народу и довољно је да се наведу њене речи: „Ни о Васи Стајићу не могу другачије мислити и говорити него да истовремено мислим и говорим о земљи народа нашег, на Балкану и ван Балкана. Васа Стајић је човек чврсто забивен у жиле земљине, и оне у некадашњој постојбини, и оне где је рођен, где живи и ради. Ја лично, зато што религиозно верујем у класично тле балканско, у опору, сиротињску земљу обгрљену морем, зато верујем и у све нас, пореклом старим оданде, ма где да смо прерастурани судбином и случајем у току времена” [29, „Реч поштовања и оданости”, *Аналистички тренуци I*, стр. 356]. Јасно се види колико је била одређена по питању нације и националног припадања. Али њена реторика није била ни громогласна ни вулгарна, није било агитаторске пропаганде, а њен поглед на Балкан и на Србију личио је на поглед родитеља који прихвата своје дете онаквим какво је.

Време Исидоре Секулић је било време демократизације српске културе, али исто тако и време које је изузетно снажно репродуковало вредности прошлих епоха. С једне стране, Србија је широм отворила врата утицају западноевропске мисли, уметности и политичким идеалима, док је у исто време отресала оријенталну праšину. Али, интернационални дух западноевропске културе с почетка XX века се у балканском и српском окружењу готово удавио у јасно и гласно израженом националном осећању и глорификацији народне традиције. Није само Јован Скерлић издизао Проку Јовкића изнад Владислава Петковића или **Милицу** над **Исидором** [35, стр. 390], већ је и Васа Стајић, критичар који је имао другачије погледе на књижевност, издвојио модернисте као ненародне писце. Навео је као пример Јована Дучића, Милана Ракића, Симу Пандуровића, Исидору Секулић, Светислава Стефановића, Вл. Петковић-Диса, Станислава Винавера, Мирка Королију, писце који су, по његовом мишљењу, отуђени од народа [39, стр. 12].

Национално осећање Исидоре Секулић је било снажно, често изједначено са хуманизмом. Њени крокији о војсци која по мраку пролази кроз град, окупирани Београд, возња трамвајем у ратном периоду – сведочанства су особе која осећа сваки покрет и сваки удисај народа са којим живи. Из преписке се види колико је била посвећена националним проблемима. Али, осећање да се пред истином не затварају очи одредило је Исидорин однос према нацији и према ратовима који се воде у име „себичне отаџбине”. У *Сајушницима*, у којима је посвећена недоумицама и немирима изазваним осећањима и размишљањима, у последњој причи „Питање”, запитала се и о смислу рата. Она рат види као измештање из живота, апсурдно рушење реда: „Ујутру, 13. јула, прозори гостинских соба нису се отварали, млекације нису пролазиле, на огради Козаре нестали су лончићи и чаше, купатила су била празна, на ћуприји је осванула табла с путоказом у војну станицу, а кроз чаршију, мирно и озбиљно, пролазиле су пушке, пушке, пушке” [23, „Весник”, *Зайиси*, стр. 166]. Као претњу разуму и нестанку света који познајемо, као низ жртава, као неверицу да се опет догађа апсурдно крвопролиће: „И сада, да ли је могућно, Господе Боже! Они су пробали овамо, и ту, на српском земљишту, у Мачви, крај Дрине, ту пале, руше, пуцају и убијају. Који они? Они, можда баш Јелачићевци, можда и Сремци, можда и Босанци...” [23, „Весник”, *Зайиси*, стр. 168]. Осуда рата

и поднетих жртава, по мишљењу Бојане Стојановић Пантовић, доводи ове кратке лирске записе уз помоћ „реторских питања, чијом се градацијом постиже цинични тон критике националне политике у време балканских ратова” у „непосредну близину експресионистичке духовности” [102, стр. 25].

Говор критике почетком XX века био је често одређен ванестетским и ванкњижевним елементима. Културна политика се преклапала са идеолошким опредељењима, пре свега у односу према националном и етици.¹⁰ А однос према националном и моралу условљавао је ставове критичара према књижевном тексту знатно снажније, а у појединим временима и претежније од свих књижевних и естетских мерила, па је чак условљавао или макар утицао на форму и садржину критике. Урбанизација прозе, а Исидора је била један од корифеја те урбанизације, постала је мерило еманципованости, а под еманципованошћу се подразумевало заборављање руралног, приближавање Европи и смештање себе (писца и читаоца) у један интернационални духовни простор.

Онда када је Исидора била искрена показала је да разуме психологију и да уме да је претвори у причу.¹¹ Њен критичар није видео, или није хтео да види, чињеницу да писац који продубљује унутрашњи свет мора тај свет да сагледава и супротставља у односу на спољашњи свет. Па уколико би спољашњи свет био оно што називамо *интернационално*, а унутрашњи оно што називамо *национално*, онда разумевање унутрашњег – националног, према мишљењу Исидоре Секулић, не може да постоји без познавања спољашњег – интернационалног.¹² Национално и интернационално – све је то подразумевало идеју космополитске културе која је имала културне и цивилизацијске вредности које су се темељиле на основама које је усвојила у детињству: на античким и европским величинама. Императивна потреба да свакодневно стиче знање, грам по грам, створила је „најумнију Српкињу”, али и другачије навике у животу. Она је у донекле сужен круг српске књижевне перцепције унела и нов поглед на свет и културе других народа и увела мерила једнакости између домаћих и страних писаца употребивши иста мерила просуђивања за сва дела и све писце. И у односу на национално и у односу на интернационално она је била заговорник високих вредности, елитиста најбољих остварења. Увек је трагала за најбољим од свих и свега, тако да је култура постала мерило вредности и доминантни чинилац при просуђивању вредности. Могло би се рећи да је постепено изградила концепт културне политике у који је укључила осећање идентитета са свим оним што је вредно, без обзира одакле и од кога потиче, и отпора према осредњости, малограђанству и

10 О питању односа етике и естетике писали су многи ствараоци тога времена. Илустративно је размишљање др М. Т. Селесковића, који у тексту „Стил и етика” разложно говори о међуодносу и зависности ова два појма: „У сваком се стилу огледа схватање живота дотичног доба. Зато питање стила није питање естетике, него питање етике. Естетика долази тек доцније. Она констатује оно што је створено, сређује и систематизује поједине уметничке манифестације и своди их на правила и законе. Другим речима: естетика је само апстракција стила који је већ створен у појединим конкретним делима” [40, стр. 939].

11 Такви су њени путописи, приче, критике, есеји, али не и њен роман у коме контролише и истину и искреност.

12 „Није Скерлић разумевао да правог национализма нема без интернационализма. Ја волим друге народе националистички” [52, стр. 5].

Претседништву Српске Краљевске Академије

Београд

Српска Краљевска Ака-
демија учинила је врло много када је хтела
засељати на мерењу духовних досезања јед-
ног врло скромног човека. Додала је мене
списку дописних чланова високе
институције. Ја сам збору господе академика захвална,

са дубоким поштовањем,

Исидора Секулић

Београд, 6 март, 1939

Претседништву Српске краљевске академије

Београд

Српска краљевска академија учинила је врло много када је хтела
застати на мерењу духовних досезања једног врло скромног
човека. Додала је мене списку дописних чланова високе
институције. Ја сам збору господе академика захвална,
са дубоким поштовањем
Исидора Секулић

Београд, 6. март 1939.

Архив САНУ, СКА 230/1939

предрасудама. Врхунац малограђанског менталитета Исидора је пронашла у паланци. Метафора о смежураној варошици у приповеци „Паланка. 1911” одговара и менталитету људи који „кроз решетке гледају сунце и небо” и не слуте да постоји свет мимо оквира њихових прозора док су им „мисли отежале као камење, а жеље попадале као мртви лептирови”. Паланка је нездрави кавез и списатељкина молитва да је спасу „искушења златне средине, одмора и мира” [20, *Из домаћих књижевности*, књ. Мир и Немир, стр. 112] и показује оно чему је Исидора Секулић тежила читавог живота – ексклузивности, издвојености, владавине духа. „Национализам треба да је и по суштини и по облику чиста, висока култура. Култура у најбољем смислу речи. Морал, хуманизам, етика, честитост. Ваљаност и честитост и првокласност не само српска, него човечанска” [20, „Културни национализам”, *Записи*, стр. 102].

Тешко је било Исидору Секулић подвести под јединствен модел у било чему, па и у виђењу националног. Извесно је да је мислила да је реч (подједнако и реч писца, критичара или преводиоца) моћно средство и чврст мост у разумевању сопственог односа према себи и другима. Зато је ценила преводе: „Преводилачки рад, преводи, имају огромну културну мисију. Најлепша, а можда и једина коегзистенција народа је у уметности: а најдрагоценијим трудом постигнута коегзистенција лежи у преведеним књигама” [25, *Говор и језик*, стр. 17]. Иако је о преводима мислила да су Сизифов посао, који се не може успешно окончати јер се језици не могу трансформисати пошто сваки језик у себи носи наслеђе специфичног искуства. За пример је наводила Његоша и наше народне песме, чији преводи не могу да дочарају онај митски и легендарни садржај који се у њима подразумева. Ипак је и сама преводила и веровала да се тако народи зближавају.

ФЕМИНИЗАМ

У периоду између 1880. и после Првог светског рата редефинише се традиционална слика жене и њене улоге у друштву. Женска удружења све више у својим програмима говоре и о политичким правима жена, пре свега о праву гласа. Током ратних година стекле су пуну свест да њихова улога у друштву није једино улога мајке и домаћице, да су домени женских интересовања шири и да се протежу даље од кућног прага, да **оне** могу да преузму одговорност, да обављају мушке послове па чак и да ратују, да ништа од онога што **оне** раде није незнатно. И, као најважније, промењена је женска свест о покорности нормама. Учињен је и важан почетни корак да жене неће изгубити ништа од своје женствености уколико се образују или се баве друштвеним радом, па и политиком.

Велики број жена, углавном грађанки и интелектуалки, говори о феминизму и изјашњавају се као феминисткиње. То је, такође, време за које Јован Дучић каже да је обележено многим женским ствараоцима.¹³ Исидора

¹³ О женском стваралаштву на почетку XX века критичари углавном говоре по устаљеном клишеу који жене сврставају у осећајна, а не у мислећа бића. У своме позитивном приказу *Сајушника* Исидоре Секулић, Јован Дучић као да је сабрао сва општа мишљења о женама које пишу: „Жена је у књижевности показала већма особине свог спола него

Секулић, Јелена Димитријевић, Милица Јанковић, Даница Марковић, Паулина Лебл-Албала, Ксенија Атанасијевић, Аница Савић Ребац... – све су формирале не само моделе женског ауторства – већ су биле и представнице модернизма и модерног књижевног дискурса, али и представнице женских удружења и покрета. И било да су се отворено изјашњавале као феминисткиње или су само биле сапутнице, имале су специфично место у друштву, често стигматизоване, изазивале су неповерење и нелагодност зарад захтева које су постављале. Иако су се јавно одрицале од политичког деловања и неговале деполитизован (женски) дискурс, ипак је њихово деловање изазивало и захтевало и политичке промене. Ни Исидора Секулић никада није артикулисала своје политичке ставове, вероватно никада није ни помишљала на политику, али дејство онога што је писала и онога што је радила и како се поставила у окружењу ипак је имало ширих последица.¹⁴

Ипак, када се говори о Исидори Секулић потребно је одредници „феминизам” дати значење које одговара њеном деловању. Она није била активисткиња или пропагатор као Драга Дејановић или Милица Томић, већ је живела и делала са пуном свешћу о томе не само да је једнака већ и надмоћна по своме знању и интелекту. Као да је прескочила фазу борца – она је живела ослобођена традиционалне улоге жене. Била је заступник српских женских удружења на разним феминистичким конгресима, писала је о положају жена, али је од свих женских часописа сарађивала само у *Женском њокрећу*, једином који је задовољавао њене високе литерарне и интелектуалне стандарде. И, судећи према ономе о чему је и како је писала, веровала је да ће својим писањем, целокупним својим књижевним ангажманом, помоћи да се промени доминантна слика жене у култури. Без обзира којем социјалном слоју да су припадале и коју су улогу у друштву поједине жене одиграле, традиционална слика се усмеравала на њихове домаћичке и родне улоге. У књижевним остварењима превладала је дубоко укорењена слика по којој су приватно, домаће окружење и емоционални односи унутар породице били мера моралних вредности и домен женског искуства. Како клишеи нису безазлени јер формирају или бар утичу, и на личну и на општу свест о реалности, сваки покушај да се стереотипи превазиђу представља субверзију у којој је Исидора Секулић имала истакнуто место. Без обзира на свој у много чему повлашћен положај у друштву, она је видела и саосећала се са оном већином жена које су биле у сваком погледу обесхрабрене да траже своја права. Писала је о потреби да се жена изведе из затвореног простора куће, породице и обавеза. У *Женском њокрећу*¹⁵ је објављен прилог Исидоре Секулић који демантује све тврдње о узвишености и штовању мајке:

особине свог личног талента, и то чини да њихове књиге неминовно личе једна на другу. Изузетак има тако мало као да их и нема. Зато или читали стихове које су жене написале, или гледали слике које су оне насликале, све те уметничке ствари имају једну општу заједницу: немање мере у емоцијама ни реда у импресијама; посматрање више минуциозно него дубоко; много декоративности и барока, и слаткоће; сентименталности која иде у плачевност...” [37, стр. 583].

14 Ни Скерлић, на пример, није помињао ни политику ни идеологију када је критиковао *Сајушнице*, али се између редова може наслутити идеологија од које полази. Исидорино лично и индивидуално подривало је Скерлићево залагање за опште и колективно.

15 „Мајка”, 1920, бр. 7, стр. 15.

„Кад могу крвљу да храним своје дете, хранићу га и хлебом! Да ли осећате како је филозофија матере тешка, како је прогрес женин мучан, како је до оног врхунца, где ће из жене конзервативности нестати, како је до тог врхунца далеко, високо и стрмо. Измучена, задувана, с колевком и кућом у утроби, и сасвим сама, мајка се ипак успиње на тај врхунац. А кад се успне, несрећница жена која не може срећу сама да поднесе, она се осврне да потражи некога од оних које је волела и који су њу волели. А кад се осврне, види дубоко испод себе море жена. Жене које не разумеју прогрес, које не схватају ново решење животног задатка, а које, можда и зато што је многа од њих такође остављена и остављана, вичу у висину: напуштена си, напуштена си, врати се натраг да те живот кињи као и нас, сиђи се с висине да у мемљивој дубини родиш као што смо и ми рађале, врати се да будеш несрећна и бедна, ако мислиш да ти опростимо и да ти дете пожалимо! И мајка, припроста, слепа, конзервативна, страшљива, луда, јадна мајка се враћа. И несрећа онда из дана у дан расте, али опроштење и милост не долазе, а разбора и моралне снаге нема. И кад се једног дана кућа са колевком у себи претвори у гробницу са мртвацем у себи, онда се тужно доследно затворио црни круг конзервативности свију жена.”

И касније, у приказу књиге Виде Ј. Радонић *На шаласима животиа*, поново описује исту стварност: „Не ради се у овој књизи о феминизму. Све жене у књизи жене су које је живот сапињао и трошио на ‘стари’ начин... Бије по тој књизи одасвуда једно подземно опирање таквом животу, животу милиона жена, и дрхти једна жудња за животом личним и једним, за животом који излази из неке своје теорије.”¹⁶ Склона истини и постављању ствари на права места и по питању односа жена у друштву, препознала је како двоструки морал руши и мушке и женске интегритете. Када се Ружа Стојановић, „активна, просвећена, ослобођена жена” убила, Исидора је, уз Паулину Лебл-Албала, Надежду Петровић, Зорку Каснар, др М. Поповића, Катарину Богдановић... писала о моралу о коме се говори и моралу по коме се живи. Посебно је горко и оптужујуће њено сведочење са Интернационалног конгреса жена:

„Дошла је на дневни ред дискусија о истом моралу за људе и жене. Док је тај проблем претресан као једна неправда више према жени као жени, све је ишло с непосредним споразумевањем и једнодушношћу. Али кад се проблем стао примењивати на главне личности породице, особито на децу, закониту и незакониту, кад је једна смела и широка резолуција једне групе жена одједаред осветлила докле досеже и шта све значи ново решење тог проблема, настао је прво тајац, па се онда могло видети како се жене као пијавице упијају у сваку интерпретацију, одбрану или напад, да најзад резолуција о свим или скоро свим правима невенчаних и ванбрачних буде са огромном већином гласова оборена. Али од самог обарања закључка је за психологију случаја много значајнија била једна сасвим необична

16 „Око једне женске књиге”, *Српски књижевни гласник*, н. с., књ. 59, 1940, стр. 614.

Исидора Секулић,
1911. или 1912,
Фототека Библиотеке САНУ,
без сигнатуре

појава: пошто је предлог отклоњен, жене су читавих пет минута седеле потпуно укочене и неме, а за све то време се у дворани чуо неки чудан шум, за који нико на свету не би могао рећи откуда долази, сем ако можда ипак има случајева кад срца сасвим на глас куцају...” [30, „Женина конзервативност. Утисци са једног интернационалног конгреса жена”, стр. 349].

Иако је као писац разрушила стереотип да су жене нешто „друго” када су у питању стварање и интелект, она себе није видела као реформатора, била је жена која је собом, својом културном и литерарном презентацијом, својим речима градила слику не само о себи већ и о ономе шта све жене могу да буду. И у томе је била њена субверзивност, она је **знању** дала субверзиван карактер.

Њен однос према култури и друштвеним односима или хијерархији у друштву открива елитисту. Елитизам се није односио на поштовање званичника или власти, већ је то био елитизам духа. Можда би се за Исидору Секулић могло рећи да је била поборник политике преврата у којем би веза знања и друштвеног ангажмана донела најбоље резултате.

СУБВЕРЗИЈА

Исидора Секулић је била субверзивна јер је искорачила из патријархалне судбине и културне субмисивности и ушла у забрањено подручје духа морала и односа према истини, што ју је доста коштало и као списатељку и као личност. Најчвршћи ослонац у своме писању она је нашла у свету индивидуалног искуства и у моралним структурама које су уграђене у узорке личних односа. Њено осећање морала било је веома строго, готово аскетско и није одступала од онога у шта је веровала. Сматрала је да само муком и одрицањем, преданим радом човек бива морална личност или добар песник. Зато је ценила северне народе јер њима природа није била наклоњена, већ су све постигли личним напором. Сиромаштво је уздизала као врлину и живела је, по свом избору, сиромашки. „Волим сиромаштво. ... Не задужујем се никад јер после моје смрти нема ко вратити моје дугове.” И путовала је „угђарским бродом” јер „тако путују сиромашни људи као што сам ја” [52, стр. 3]. За устаљена правила у патријархалном грађанском друштву то је била дестабилизација идеологије. Не би се могло рећи да је намерно изазивала револуцију. Она је једноставно следила свој пут и своја уверења. Субверзију су сагледавали други. Први пут када се ставила у центар сопствене болести – главобоље, којој је дала метафоричко значење, што је велики критичар и арбитар српске књижевности Јован Скерлић прочитао као психосоматску болест које се треба решити. Искреност којом је Исидора проговорила била је хваљена особина код Данице Марковић или Милице Јанковић јер се њихова искреност односила на осећања, а осећајност је била врлина женског стваралаштва. Исидора се „огрешила” јер је пренебрегла предрасуде. Њена искреност је „књишка” и „еготична”, свој лични доживљај је превела на метафизички ниво, она мисли, она промишља своја осећања, а од „чистих интелекту-

алаца никада не излази прави писац”.¹⁷ Други пут се огрешила када је објавила *Сајуџнике* и *Писма из Норвешке* у време када, опет по мишљењу Јована Скерлића, није требало себе представити као јунака приповедања нити путовати, већ бити на бојном пољу или бар неговати рањенике¹⁸. И још једном, када се са идеолошком бескомпромисношћу на њену књигу о Његошу осврнуо Милован Ђилас. И у једном и другом случају она је имала различито мишљење. Већина оних који су се бавили Исидором Секулић сматра да је у оба случаја њена реакција била претерана. Али, не прати ли Скерлићева критика и данас Исидорино стваралаштво и није ли време у којем је спалила наставак књиге о Његошу било крајње несигурно.

Приповетке и путописи

Међутим, права субверзивност се крије у њеној прози. Њено стваралаштво је у првим деценијама двадесетог века било провокативно. Постављало је неприхваћене стандарде. Приповедна проза, пре свега лирски записи и цртице, Исидоре Секулић показују колико је била смела у тражењу свога начина стварања. Већина приповедака је у знаку модерног кратког исказа, „само чаробан трепет”, како је просудила да пише *Вирџинија Вулф*. Нема јунака, нема радње, нема историјске ширине, могло би се рећи да су иновативни, како у форми тако и по темама које је обрађивала.

Када се истраживање историјских и социјалних проблема као универзалних проблема живота померало ка малом свету појединца, лирска проза Исидоре Секулић је нудила нове могућности. Границе између стварног и нестварног, реалног и ирационалног, сна и јаве померају се, шире и отварају. Реалистичка својства приповедања и објективни став приповедача мешају се са фантастиком, изразитом субјективношћу, чак интимизмом и стварају нови облик поетске прозе, у коме се свет минимализује, смањује до граница оног што је могуће да искуси само човек сам за себе: ограничен свет личног искуства, поглед кроз отвор на бурету. С једне стране, сужени и ограничени видик несумњиво смањује богатство живота и искључује многе опције, али зато тако строго ограничен поглед добија на оштрини и аналитичности. Оно што види девојчица у приповеци Исидоре Секулић „Буре” јесте у исти мах и познати свет свих нас, али и јединствени свет једне личности. То јесте реалност, али је она

17 Насупрот Исидори, Јован Скерлић је у „Две женске књиге” [35] истакао особине Милице Јанковић као оне које су вредне: „Прва, основна одлика Г-ђице Јанковић је што она има словенску душу, словенски поглед на свет, словенско схватање књижевности и њених задатака. То је она елементарна доброта коју човек носи собом на свет, способност предати се једном осећању, одушевити се и занети се, оно осећање људске патње, братско саучешће, дух нежности и праштања, онај широки хуманизам и алтруизам којим се мимо све остале одликују руски писци.” Према овој критици, Исидора не само што нема словенску душу, већ нема ни осећање емпатије, а да би потврдио своје тумачење упоредио је и њихова имена. На штету Исидоре.

18 „И најзад, ... њена еготична књига долази у тако незгодан час, најмање погодан за књиге те врсте. Кома је 1913 године, - у једној од најсудбоноснијих година целе наше историје, у тренутку када се, од како нас има на свету, највише пролило српске крви, у овом страховитом вртлогу догађаја, - коме сада може бити до неврастеничарских криза, обртања и превртања једног малог ја, и артистичког распоређивања паучине фраза?” [35, стр. 384]. Иронично је да је критичар читао путопис у возу, на путовању и да ни сам није био на бојишту.

толико обојена субјективним да престаје да буде позната. Личност која је изгубила све одлике херојске славе и непогрешивости постаје медијум који у новим односима има двоструку функцију: да посматра живот онаквим какав је у његовој души и уму и да тај и такав живот представи као искључиво лично виђење. Веза између имагинативног и реалног била је успостављена преко јунака-медијума. Промене које је Исидора уносила у приповедни дискурс нису биле громогласне, револуционарне, већ су на тихи и скоро прикривен начин нагрисале хомогеност и стабилност реалистичког књижевног дискурса. Ослободила се мишљења да је потребно приказивати стварност само у оквирима реалистичког, занемарује поуку и утилитарност приповедног текста. Удубљујући се у унутрашњи, узбуркани свет личности, њена лирска проза открива неслућене могућности „нове стварности”. Све оно што се види реално је, али се посматра на специфичан начин. Привидна објективност приповедача, који обично говори у првом лицу, омогућава му да се поистовети са јунаком, да преко њега посматра свет – измењен за онолико за колико се свака слика мења када пролази кроз одређене филтере субјективности. *Кроника њаланачкој њробља* је по својој структури реалистичко приповедање и бележење података и сећања о стварним људима, догађајима и месту, али објективни хроничарски поредак је нарушен и прича о житељима Земуна се као у закривљеном огледалу мења, постаје лично тумачење у које се читава читав спектар осећања и размишљања. У њеној *Кроници* реалност се не губи ни у једном тренутку, али се обојава учитавањем. У необјављеном дневнику Синише Пауновића може се пратити Исидорин поступак одступања од праволинијског приповедања и увођење субверзије, односно постепено деформисање објективности: „На гробљу смо се, по њеној жељи, растали. Она је отишла својим покојницима, а мене је упутила да *чишам сиоменике, из којих моју многа да њрочишам о овим крајевима и њиховим људима, само ако умем да њумачим*” [92, стр. 10].

Зато у оспораваној лирској прози (као и у путописима) Исидоре Секулић нема јунака, па ни радње, осим тек у наговештајима, као кулиса за унутрашње процесе. У причи „Умор” све је интроспекција, а опет то је прича и о људским карактерима и судбинама, па и о бурном политичком животу, све је то приказано у наговештајима у сфумато сликама, које баш због магловитости дају могућност да се замисли и измашта. Такви су и „Влаовићи”, па и „Госпа Нола”. Потребна је велика списатељска вештина да се од „ничега” направи прича, да се из епизоде, из онога што се види у трептају направе цртице пуне живота и списатељких коментара о сврси живота. Такве су кратке приче (цртице или белешке) „Чворови”, „Два дечака у простору”, или записи „У Енглеској”, „Париз”. Таква је и *Кроника њаланачкој њробља*.

Почетком XX века српска књижевност је на много начина ломила традицију романтизма и реализма. Писци попут Лазара Комарчића или Вељка Милићевића успостављали су нова „правила” и нов исказ. Пре свега, померили су жижу свога интересовања са спољашњег ка унутрашњем свету, са општих проблема на индивидуалне дилеме. За Исидору Секулић могло би се рећи да је била писац модерне, али да није занемаривала предности претходних књижевних епоха и стваралаца. Вероватно зато што је одгајана и одрасла на класичним примерима античког наслеђа и

што је тежила успостављању симетрије између мисли и речи, сентимента и рација. Уосталом, два критичара, Марко Ристић и Велибор Глигорић, били су можда најдоследнији у тврдњи да модерна није донела ништа ново српској литератури, сем промене форме. Тачно је да је књижевност модерне не само у поезији посегла за новим формама, већ је и прозни облик приближила лирском, тако да је уобичајени исказ модерне био лиризована или лирска проза. Међутим, и промена садржине је такође била изразита. Била је усмерена ка малим световима појединаца, ка нејасном исказу који захтева подразумевања, интуицију и спрегу читаоца и текста, и што је најочљивије, промену јунака. У том смислу, Исидора Секулић је била представник модерне. Њене приповетке су тек у тумачењима истраживача крајем двадесетог века добиле оцену иновативности и биле прочитане као нов облик приповедног текста. Најинтригантније је да је њено писање, без обзира на форму, увек пуно асоцијација и референци, што даје ширину и дубину тексту, али и отежава читаоцу да прати списатељку. Чак и њени мали, пригодни текстови су такви. Понекад се од сећања на једну личност разлиста читав ватромет дигресија које употпуњавају основну тему и показују сву разноликост њених интересовања, али се и удаљавају од „мирне енергије”¹⁹ којој се диви и којој тежи.

Путопис је био прави жанр који је показао како функционише нова проза без радње, без јунака, само у експресијама, сва потчињена лирском субјекту (а ипак објективна и информативна²⁰), фрагментарна. Писма из Норвешке представљају сам врх српске путописне прозе и узор су новог модернистичког исказа. У свом предговору за друго издање Писама из Норвешке, Исидора Секулић каже да у нас нема много путописа: „Ако оставимо даљу прошлост, важи ово: још путопис из Италије, од Милоша Црњанског, и путопис из Шпаније, од Растка Петровића, и онда је та врста књижевности опет пресушила. ... По новинама, новинарски, пригодно - у ранијој Полиџици нарочито - тек понеки путописни чланчић, занимљив, али усамљен, дакле по једна кашичица те литературе” [23, „Врста уводне речи”, Писма из Норвешке, стр. 57].

Ипак, чак иако бисмо остали само код имена путописаца које је Исидора споменула, било би јасно да је то златно време српског путописа.²¹ А путописи су давали одговоре на питање самоодређења и саморазумевања. Колико је путопис огледало људи и предела, толико је и огледало животних ставова онога ко путопише. Исидора Секулић, као и Јован Дучић на пример, ставља себе у центар путовања, али и њихов говор и њихова виђења су различита. Дучић пише за елиту а себе поставља на чело елите. Он је арбитар укуса, једини познавалац, он намеће своје

19 О „мирној енергији” говори у тексту „О Александру Белићу. Поводом прославе педесетогодишњице његовог рада” [25, Из домаћих књижевности II, стр. 345].

20 Исидора - путница пажљиво се припремала за свако своје путовање. За прво путовање у Италију спрема се две године, за путовање у Норвешку мање, али њено познавање прилика, историје, културе видно је у свим њеним путописима. „Описи природе су верни”, сведочи сама списатељка, а за остало, „свуда је спроведена мисаоност”.

21 Јован Деретић, насупрот Исидори Секулић, истиче чињеницу да су „личности са највећим и најтрајнијим утицајем у српској књижевности били путници у стране земље и да то јесте појава која заслужује да јој се посвети много више пажње него што је то досад учињено. Говорити о теми наших књижевних путника значи говорити о српској књижевности у целини полазећи од једне њене специфичности, која се понавља из епохе у епоху, те се може узети као једно од њених трајних обележја” [9, стр. 213].

мишљење. У првом плану је слика о њему, док су *дрући* кулиса која истиче њега. Културне студије би лако одредиле да су, на пример, делови у Дучићевим путописима у којима описује људе друге народности нека врста политичког пројекта или самооткривања. Слика коју Дучић ствара је у домену очекивања читаоца у односу на друге и такође у домену очекивања у односу на самог путописца. Како путопис поставља одређене захтеве, путописац је у исто време у позицији онога ко је сведок и очевидац времена и онога ко исказује самог себе. Поред тога је под притиском прикривене тираније научног стереотипа када писац наступа као представник знања која је стекао.²² Тако, на пример, уобичајен стереотип у описима народа у Дучићевом случају има тежину историјског сећања и диктата политике. Исидора такође показује своје знање, своје мишљење, али је све то у функцији подупирања и одсликавања слике о себи/нама и слике о другима. Нова сазнања су стални изазов да се слика постојећег света прошири. Нова и непозната култура може да протресе домаћу самозадовољност и да тако буде подстицајна као промена става гледања на неки проблем или појаву. Култура другог даје свест о релативности (вредности) култура.

КРИТИКЕ И ЕСЕЈИ

Прозна остварења Исидоре Секулић тешко се могу жанровски одредити или сврстати у одређене врсте.²³ Исто тако и њени есеји, критике, па и прикази или кратке белешке и пригодни текстови измичу класификацији и неком сигурном одређењу. И критике и есеји су били проблемски текстови, методични и систематски, широког захвата и без обзира на заводљивост стила и језика и помало замагљено приповедање – категорични у постулатима и конзистентни са животним и стваралачким ставовима ауторке. Њено размишљање није трпело границе. Велики огледи о домаћим писцима били су написани тако да су мерени истим аршинима као и они о Рилкеу, на пример. Сва ограничења које је друштво подразумевало (без обзира колико је то у одређеним историјским тренуцима било оправдано) спутавала су њен дух јер она, једноставно, није признавала границе доброте, исправности, лепоте, знања. То су били постулати на којима је градила своје етичке принципе који се препознају у огледима у којима проговара о проблемима као што су сиромаштво, честољубље, проблем изузетне личности, амбицији, националном, малим народима, срећи, пријатељству... Такве теме су честе и могло би се рећи да у њеној есејистици заузимају важно место, и што је вероватно најзанимљивије, сва та размишљања и данас изгледају свеже и занимљиво. Та занимљивост не проистиче само из подударности људских мука и списатељких промишљања, већ и из тешко поновљиве подударности између саме списатељке и њених тежњи како да уреди свој живот и своје стварање, свој однос према другима и окружењу.

²² Дучићеве представе и представљање странаца, „других“, уклапа се у поделу о стереотипији коју је направио Клаус Рот (*Sluke u glavata*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2000). По њему, могу се препознати четири врсте стереотипа: аутостереотипи (о сопственој нацији), пројектовани аутостереотипи, хетеростереотипи (о другима), и пројектовани хетеростереотипи. Сва четири типа се могу наћи у Дучићевим путописима.

²³ Сама је говорила да она није „приповедач“, да њени **записи** нису приче, да *Кроника њаланачкој пробља* није збирка прича.

Исидора Секулић у Макишу, за време бомбардовања 1944.
Аутор слике је Дејан Медаковић, Фототека Библиотеке САНУ, без сигнатуре

Исидори Секулић су замерали да није успела да успостави систем у критици, приповедној прози па ни у есејима. Међутим, чињеница је да су њени есеји сведочанство о једном радозналном уму који је размишљао о свему, посвећујући се разним проблемима истрајно и са страшћу, што говори о консеквентности, како у тумачењу књижевности тако и у односу према животу и моралу. „Тачно је да је она писала када је требало написати приказ или белешку ... Али је тачно и то да је есеј по својој природи као амеба: он се увек прилагођава сврси у коју је писан” [94, стр. 38].

Зато изгледа да њено писање нема чврсту књижевно-теоријску концепцију. Ипак, Исидора има јединствено виђење књижевности и чврст став и сигуран систем духовних вредности, а оно што пише била је уметност јасних и утврђених личних и моралних веровања и погледа на свет. Могло би се чак рећи да је увек унутар свога текста и да и на свет и на књижевност и уметност гледа из текста који пише. У томе и јесте снага Исидоре Секулић и сви критичари који су писали о њој препознају ту унутрашњу снагу.

Поред те „унутрашње” кохерентности у којој је увек на истом истакнутом месту Исидорино осећање за *исправност*, за морал, њено писање о одређеним проблемима одликује и посебан мисаони ток и употреба речи. Исидора Секулић не само да пажљиво бира речи, већ води рачуна и о месту речи у реченици. Она пази где ће коју реч да стави да би јој дала оно значење и онај значај који јој припада. Када говори о Мирославу Крлежи, она ће пореметити уобичајени ред речи да би тим измештањем значењу речи дала већу важност и нови смисао: „Халуцинација Крлежина то је целокупна друштвена историја...”, „А визија Крлежина то је сва друштвена историја...” [29, „Проблем сиромаштва у човеку и у књижевности”, *Аналистички штепуци*, стр. 17]. Како Исидора Секулић ниже речи и од њих прави нове и неочекиване склопове може се видети у сваком њеном есеју. За пример може послужити и размишљање или игра са речју дах у есеју „Фрагменти из рада о даху, па слуху и виду у поезији Његоша и Лазе Костића”:

„Дах? — нема ли у наслову штампарска грешка: место дах треба можда да стоји дух? Нема грешке, ни штампарске ни писарске. Ви вероватно настављате са питањем; зато што је реч о поезији, ви уносите у реч дах пренесени смисао: сила, мах, лакоћа, незаустав у кретању стихова. Ви имате на уму технику, ми имамо на уму идеју. Техника је чињеница, идеја је енергија. Треба у реч дах ставити и физичке и метафизичке појаве: и функцију дисања и функцију надахнутости. Овде и данас, реч је о даху који може да остане и бесмртно можда затворен у уметничком делу; баш као што човек има моћ да дуго задржи свој дах у себи. Овде и данас, реч је о даху из груди издахнутим, избаченом, изасутом; о даху из плућа који остварује пластичну густоћу самогласника и сугласника. Али реч је, даље, о ономе што народ лепо зове душац, о душцима синтетичне животне енергије, с помоћу које речи песникове излећу као низ мелодичних експлозија срца или ума песникова” [23, *Из домаћих књижевности* I, стр. 366].

На сличан начин, двојећи и умножавајући значење речи сиромаштво, Исидора говори о овом проблему стално пребацујући пажњу са интелек-

туалног на материјално, са стварности на књижевност.²⁴ У Исидоре Секулић све је прелазно и немогуће је да једно бива без другог. („То сиромаштво је дакле проблем како материјалне тако и духовне стране социјалног живота.” [29, „Интелектуалац и сиромаштво”, *Аналићички шренуци*, стр. 161]) Спиратељка која је била потпуно свесна свога интелектуалног богатства и која је за знање сматрала да је драгоценост, истицала је своје материјално сиромаштво. Дивила се француском писцу Леону Блоа, за кога је сматрала да је „тоталан примерак сиромаштва у стварности: човека мислиоца, писца и песника сиромаштва, уједно бруталног критичара сиромаштва, уједно грађанина који је био и остао просјачки сиромашан” [29, „Проблем сиромаштва у човеку и књижевности”, *Аналићички шренуци*, стр. 10]. Успоставила је везу између религије, сиромаштва, лепоте и чистоте живота. „Он је животом и делима од сиромаштва начинио уметност и скоро **свету** лепоту, а од неблагодарног просјачења науку. Религиозан свом суштином бића, Блоа је сиромаштво сматрао битним условом чистог живота, и остајао сиромаш по принципу” [29, исто, стр. 11]. Истицање оваквог вида живљења поткрепљује мишљење да је Исидора живела унутар својих текстова, јер опис и оправдање Блоовог живота, као да су опис и оправдање Исидориног живота. Сиромаштво је Исидора подигла на ниво моралног опредељења у које је укључила и однос према својини, заслуженом и незаслуженом: „Од хонорара изволите одбити предплату. Деспот сам на моје, и не волим ништа незарађено и поклоњено” [29, Писмо Милану Ђурчину, Београд, 8. новембар 1920, *Писма*, стр. 72].

Када говори о писцима „социјалне” књижевности, замера им игноранцију, односно замера им што заборављају да прича о сиромаштву није искључиво социјални проблем: „Многи млад писац данашње друштвене приче, стварне приче, не зна да онај један вид сиромаштва који он истиче – док о безброј других видова, тамних и светлих, нема појма – да је тај вид само један део, и можда само данас тако страшно актуелан део сваковрсног сиромаштва...” [29, „Проблем сиромаштва у човеку и у књижевности”, *Аналићички шренуци*, стр. 16]. Чак ни Мирослав Крлежа, кога истиче мимо остале „социјалне” писце, није савладао целокупност круга у којем се налазе проблеми сиромаштва: „И ниједан писац или песник, ма како знатан, нема права везивати искључиво за проблеме овога света кога било, па ни сиромашка Петрицу” [29, исто, стр. 18].

Сиромаштво о којем је говорила и којем се приклањала, непосредовање било каквих материјалних добара омогућили су јој слободу уживања у богатству знања, интелектуалне моћи, па и надмоћи. Да би се исправно разумело њено опредељење за сиромаштво, треба имати у виду да је Исидора Секулић заговарала високи степен личне одговорности. Особа мора бити слободна (јер само слободна особа може да дела по сопственој вољи и избору, то јест да носи одговорност за своја дела) и свесна, па је у том смислу јасније њено мишљење да интелектуалац треба да буде сиромашан, лишен бриге поседовања и жеље за стицањем. Равнотежа коју Исидора Секулић успоставља између потребе (а можда и императива)

24 „Не види човек да је сиромаштво проблем који хвата у два света, овај и онај, свет материје и духа; и не види човек, јадан не био, да је он у сржи бића свог једна протањена сиротињска материја, иначе не би могао прелазити у духовно” [29, „Проблем сиромаштва у човеку и у књижевности”, *Аналићички шренуци* I, стр. 7].

материјалног, социјалног сиромаштва и духовног богатства објашњава и избор писаца, литературе о којима говори. Зато је читала и писала о Терези из Авиле, Ариосту, Толстоју, о ствараоцима који су, попут ње, материјално богатство сматрали сметњом за посвећеност, било религиозну, било уметничку. Слобода коју достиже производи и чудесни ефекат канонизовања и деканонизовања Исидориног текста. У њене речи се верује, оне су истина – у њене речи се не верује, у њих се сумња. Проблем је у томе што Исидора Секулић верује, и то верује до краја у оно што говори у једном тренутку. Али, тренуци се мењају, погледи и мишљење се мењају па тако изгледа као да се и писање о неком проблему у Исидориним есејима мења.

Посебно место у њеној есејистици представља студија о Његошу. У њој се на посебан начин прати живот песника, државника и духовника. Ретко која студија о неком писцу је успела да хармонизује личност, околности и окружење. Биографски метод који прати Његошев живот педантно записује све догађаје, сваку годину у којој се нешто догодило, све личности и учеснике догађаја. Тако да би се могло рећи да је заступљен позитивистички метод. Али, оно што ову књигу чини јединственом је импресионистичка критика списатељке која свему: и писању и стварању и животу и тумачењу даје снажан лични печат. Ипак, тумачење „из себе” не треба схватити као импровизацију, код Исидоре нема импровизације, све је мукотрпан рад, а књига је и анализа и набрајање чињеница и навођење архивске грађе и, изнад свега, сведочанство о усамљености великог човека, спој аналитичког промишљања и духовног и историјског смештања великог песника на место које му је списатељка наменила.

РЕЧ КРИТИКЕ

Као што је разноликост опуса сведочила о ширини њених интересовања, о интелектуалном изазову који је решавала опробавши се у различитим жанровима, тако је та разноликост представљала изазов за критичаре. Исте особине – ерудиција, посебна пажња коју је поклањала своме стилу и језику, вештина да буде и модерна и савремена а да и једно и друго повеже са традицијом – као да су код критичара представљали два удаљена света, два неповезива модела стварања. Њени есеји су били прихваћени као узорити обрасци, али је њена приповедна па и путописна проза у неким случајевима изазивала одијум.

Већ о њеним првим приповеткама није се говорило „као о лепој нади” српске књижевности, како се често писало о радовима почетника. Њена проза и есеји саздани су на рационалном, надахнутом, интелектуалном, логичном, на специфичној игри са метафоричним. Критичари су, рашчлањујући ту логику и лутајући по мисленим путевима и странпутицама Исидориних речи, полемисући скривено или отворено, писали готово програмске текстове о суштини књижевног стваралаштва. А она је сама и својим причама и путописима, подједнако као и критикама и есејима, давала обиље грађе за полемичку, за тумачење и за алтернативна читања. „О како је бедан човек који не може да сазна своју самосвест, и који у одсутном тренутку не разликује суштину од форме” [25, „Самоћа”,

Сајуџници, стр. 30], исписује Исидора у причи „Самоћа” и као да објашњава сопствени стваралачки поступак у коме је лирско ЈА оно које исказује и аутора и читаоца.

Када су се појавиле прве две Исидорине књиге, *Сајуџници* 1913.²⁵ и *Писма из Норвешке* 1914, било је јасно да је у питању зрео стваралац. Два најистакнутија критичара епохе, Јован Скерлић и Антун Густав Матош, сваки из свог угла, скренули су пажњу на њу. Те прве критике, које су је сагледале сасвим различито, као да су наговестиле Исидорину судбину која ју је пратила током читавог живота. Крајности и различитости: с једне стране дивљење, па онда ниподаштавање, стварање у које је укључила и објективност и субјективност, али и приватни живот који се јасно раздвајао од јавног²⁶ а ипак изазивао непримерену знатижељу суграђана, све је било сталан извор и интелектуалне и оне друге радозналости критичара. Зачудно је да је њено прво оглашавање виђено као израз модерности која се није прихватала, а да су недуго затим ту исту представницу модерне млађи нараштаји писаца прогласили за превазиђеног ствараоца. Изненађујуће је како су је оценили Вељко Милићевић и Јован Дучић. Милићевић, један од првих модерниста у књижевности, који је писао прозу блиску изразу Исидоре Секулић, није имао разумевања за њене приче. С друге стране, симболиста Јован Дучић препознаје њене квалитете: „Исидора Секулић даје нам у својој књизи једну збирку сопствених портрета - или би тачније било рећи душевних пејзажа ... [у Исидориној прози] нема ничег. Или има свега у илузији, а нема ничег у идеји” [37, стр. 583].

Јован Скерлић је у Исидориним путописима видео имагинарне пределе, у њеним причама имагинарне људе и ситуације, што је за последицу дало стереотипе у просуђивању који нису у себе могли да укључе ону истину на којој се базирало списатељкино приповедање, нити механизме ишчитавања слике другог, нити слике другачијег. С једне стране се постављало начело колектива, а са друге индивидуе. Скерлић је истицао колективни дух и потребе заједнице, али није пренебрегавао индивидуални таленат. Исидора Секулић је истицала индивидуално, али је итекако била свесна важности колективног. Сматрала је да је индивидуалност срж уметничког стварања и да су спонтаност и искреност највреднији састојак уметничког исказивања.

Иако је много писала и стварала у различитим књижевним жанровима и облицима, иако су јој пребацивали да у критикама и есејима није створила јединствен метод, ипак је сваки њен текст препознатљив. Вероватно зато што је тежила, како је сама рекла у писму Милошу Ђурићу, да од сваке речи и реченице створи уметничко дело: „Дивим се вашим раскошним, збирним осећањима за значај те песничке концепције. Мислим

25 Своју прву књигу посветила је оцу. Из неког разлога та посвета није штампана, али је сачувана у њеној заоставштини. Оцу је посветила *Кронику њаланачкој њробља*.

26 Иако се живот Исидоре Секулић може хронолошки пратити, њен унутрашњи живот, осећања, евентуалне везе и љубави, остају скривени. Могуће је наслутити шта је осећала и каква је била тек уз помоћ њених дела и писама. Када је у писму упућеном Васи Стајићу говорила о разлозима свога путовања у Црну Гору као да је говорила из личног искуства и као да је препознала Његоша преко себе: „За осам, десет дана спремам се у Црну Гору. Да пробам опипати живу традицију и осетити боље земљу, људе, тајну њихову. Ако то буде јалово, не знам како ће изгледати Његош. **Све је кључеве од себе вечито сакривао, и најзад и понео на онај свет**” (22. VII 1937, Матица српска, Нови Сад, инв. бр. 9139).

чак да сте помало допевали поему непознатог аутора; **али мени се то свиди, мени лепоте неситој жени, која би хтела да су све критике, анализе и есеји и уметничка дела**” [29, Писма, стр. 62]. Није чудно што је као списатељка рушила све стереотипе о жени и женском стварању, између осталог и зато што се ни она сама (а ни други то нису чинили) није понашала другачије но као (равноправни) стваралац. Али је чудно да је једна тако повучена особа²⁷ и као личност у стварном животу ломила ограде које су се постављале испред жена.

Исидора Секулић је као ретко који писац још за живота стекла уважавање, славу и признање да је најумнија и најобразованија Српкиња. И данас се сматра да је тај суд исправан, као и да су њени есеји у самом врху српске (југословенске) есејистике. Новији истраживачи у њеним приповеткама препознају модерност и дискурс који је био значајан за српску књижевност на почетку XX века.

Било је доста жена које су заузеле своје место у српској културној, књижевној, уметничкој или научној историји, али ни једна није била тако уочљива фигура, нити се и о једној толико писало, нити је глас било које друге жене ствараоца имао тежину и значај попут њеног.

Изгледа да ју је притискала паланачка свест мале средине која тешко или никако не прихвата оне који су изузетни, који прелазе границе осредњости. Паланачка свест је нарушавала и равнотежу између Исидоре ствараоца и Исидоре жене. И на личном и на стваралачком плану мала, затворена средина такође је допринела да се раздвоји унутрашње од спољашњег. С једне стране, Исидора Секулић је као жена била крајње скромна, али као уметница, имала је сасвим изграђено мишљење о себи. Она је знала да вреди и била је одговорна према својим текстовима. У писму упућеном њеном пријатељу Васи Стајићу, 31. децембра 1918, списатељка је јасно показала своју интелектуалну и културну надмоћ када је непријатним поводом задржала углађен тон и раздвојила приватну од јавне личности, али и врло јасно показала да зна своје место у књижевности: „...Бићете љубазни да ми рукопис вратите. Јер је сасвим неразумљив поступак, да ме у едицијама Књ.[ижевност] Југа нападате а у својим властитим издањима штампате. О, шта је то, за Бога и Мени и Вама? Нити је мени мало редакција, нити је Вама мало сарадника. Заједно радити дакле више нећемо, а иначе је све по старом. Поздравите девојчицу и примите уверење о мом одличном поштовању” [29, Писма, стр. 53]. Али, погрешно би било помислити да се узносила собом, била је исувише паметна да би мислила да је њена вредност заувек дата. Пре би се могло рећи да није лако налазила саговорнике јер ју је одмалена знање издвајало и онемогућавало да буде свакодневна и осредња. Зато је оном што је сама називала „уклетошћу” и „талентом” непрестано додавала сјај, пажљиво сакупљајући зрна мудрости. Све што је знала о себи, све што је знала о уметности и стварању, списатељка је искрено испричала било у својим причама, било у есејима. Она је у српској књижевности зачала оно што би се могло назвати „уживање у тексту”, уживање у разоткривању уметника, без обзира да ли је уметник била она сама или писац, сликар

²⁷ Док је као дете била издвојена јер је била другачија, њена повученост у позним годинама је била ствар личног избора. Хтела је да буде сама са својим књигама и мислима. Истичала је да воли тишину, није волела јавне наступе, није волела да се о њој говори.

Петар Омчичус, Портрет Исидоре Секулић (црно-бела фотографија),
Фототека Библиотеке САНУ, без сигнатуре

или музичар о којем је писала. Стваралаштво Исидоре Секулић је обележило двадесети век, читање њених есеја, прича или путописа су права (лична) авантура.

Лирски записи, како је Исидора Секулић сама називала своје приповетке, њене критике, есеји и путописи били су искази новог начина промишљања, новог стила приповедања и доживљаја стварности, другачијег приступа вредновању књижевних остварења. Њена проза „стоји на оном полу одбацивања диктата затворене структуре који ће у историји идеја постати доминантан пола века касније, у критици структурализма и петрификоване рецепције” [99, стр. 77].

БИБЛИОГРАФИЈА

- [1] Сајуџници. Београд: С. Б. Цвијановић, 1913.
- [2] Писма из Норвешке. Београд: С. Б. Цвијановић, 1914.
- [3] Ђакон Бојородичне цркве. Загреб: Књижара З. и В. Васића, б. г. (1919).
- [4] Из њрошлости. Београд, Сарајево: И. Ђ. Ђурђевић, 1919.
- [5] Пејтар Кочић. Савременосћ њејова, Београд: Коларчев народни универзитет, 1935.
- [6] Пушкин. Београд: Коларчев народни универзитет, 1937.
- [7] Милан Ракић. Београд: Коларчев народни универзитет, 1938.
- [8] Кроника ѡаланачкој ѡробља. Београд: Српска књижевна задруга, 1940 (дописана 1958).
- [9] Пункћ конјрајункћ. Роман Олдоса Хакслија. Београд: Коларчев народни универзитет, б. г. (1940).
- [10] Сћојама Христћовим. Београд: Коларчев народни универзитет, б. г. (1940).
- [11] Аналитћички ѡренуци и ѡеме, књ. 1–3, Београд: Млада Србија, 1941.
- [12] Зайиси. Београд: Млада Србија, 1941.
- [13] Пројерције, римски елејичар са ѡоследњом својом елејијом. Београд: Коларчев народни универзитет, 1941.
- [14] Зайиси о моме народу. Београд: Просвета, 1948.
- [15] Њејошу. Књија дубоке оданосћи I. Београд: Српска књижевна задруга, 1951.
- [16] Шумановићи. Београд: Просвета, 1952.
- [17] Говор и језик културна смојра народа. Београд: Просвета, 1956.
- [18] *Mir i nemir. Ogledni radovi*, Beograd: Nolit, 1957.
- [19] *Balkan*. Beograd: Plavi jahač, 2003.

САБРАНА И ИЗАБРАНА ДЕЛА

- [20] *Сабрана дела Исидоре Секулић*, приредио Живорад Стојковић. Београд: Нолит, 1957.
- [21] *Ојледи*, избор и редакција Живорад Стојковић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга, 1959.
- [22] *Прозни радови*, избор и редакција Живорад Стојковић. Нови Сад: Матица српска; Београд: Српска књижевна задруга, 1959.
- [23] *Сабрана дела Исидоре Секулић*, уредници Младен Лесковац, Миодраг Павловић, Живорад Стојковић. Нови Сад: Матица српска, 1961–1966.
- [24] *Izabrana dela Isidore Sekulić*. Zagreb: Naprijed; Beograd: Prosveta; Sarajevo: Svjetlost, 1967.
- [25] *Сабрана дела Исидоре Секулић*, уредници Младен Лесковац, Миодраг Павловић, Живорад Стојковић. Београд: „Вук Караџић”, 1977.
- [26] *Оабрана дела Исидоре Секулић*, избор Мирослав Егерић. Београд: Рад, 1982.
- [27] *Сабрана дела Исидоре Секулић*. Просвета: Београд, 1985.
- [28] *Анћолоија Исидора*, избор и редакција Драшко Ређеп. Нови Сад: Прометеј, 1995.
- [29] *Сабрана дела Исидоре Секулић*, приређивач Зоран Глушчевић, Марица Јосимчевић. Stylos: Нови Сад, 2001–2004.
- [30] *Исидора Секулић*, ед. Десет векова српске књижевности, приредила Слободанка Пековић. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2011.
- [31] *Књија о Њејошу Исидоре Секулић*, ед. Десет векова српске књижевности, приредила Слободанка Пековић. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2014.

ИЗАБРАНА ЛИТЕРАТУРА О ИСИДОРИ СЕКУЛИЋ

- [32] Видаковић, Милош. Сапутници Исидоре Секулић, Народ, 309, 1913, стр. 1.
- [33] Дучић, Јован. Исидора Секулић: Сапутници, СКГ, 32:8, 1913, стр. 581–589.
- [34] Matoš, Antun Gustav. Ples riječi. Isidora Sekulić: Saputnici, Savremenik, 8:9, 1913, str. 553–559.
- [35] Скерлић, Јован. Две женске књиге, СКГ, 31:5, 1913, стр. 379–391.
- [36] Смодлака, Лука. Исидора Секулићева: *Сапутници*, Босанска вила, 21, 1913, стр. 299.
- [37] Дучић, Јован. Исидора Секулић, СКГ, 30:1, 1914, стр. 581–589.
- [38] Слијепчевић, Перо. Исидора Секулић–Стремница. Песници интелектуалци, Еротика у богатству појава. Драз приповедања. Неке мане. Народ. 387, 1914, стр. 1–3.
- [39] Стајић, Ваза. *Naše pesništvo*, Књижевни југ, Загреб, 2, 1919.
- [40] Селесковић, М.[Момчило] Т. Стил и етика, Мисао, 2:7, 1920, 939–948.
- [41] Петровић, Растко. „Исидора Секулић”, Време, 1. 3. 1931, стр. 4. (и касн. изд.).
- [42] Жежељ, Милош. Исидора Секулић – *Кроника паланачког гробља*, СКГ, 6, 1940, стр. 384–386.
- [43] Јовановић, Ђорђе. Поезија промашености, Преглед, 9:202–203, 1940, стр. 549–553.
- [44] Мирковић, Никола. Вечита вертикала, СКГ, 6, 1940, стр. 591–600.
- [45] Радовић, Ђуза. Исидора Секулић: Његошу књига дубоке оданости, Борба, 16:313, 1951, стр. 6.
- [46] Ђилас, Милован. Поводом приказа Ђузе Радовића на књигу Исидоре Секулић о Његошу, Борба, 17:3, 1952, стр. 2.
- [47] Ђилас, Милован. *Лејенда о Њејошу*. Београд: Култура, 1952.
- [48] Кршић, Јован. „Висока литература Исидоре Секулић”. *Одабрани чланци*. Сарајево: Свјетлост, 1952. Стр. 107–118.
- [49] Мишић, Зоран. „Подвиг једног живота и писања”. *Реч и време*. Београд: ИП „Ново поколење”, 1953. Стр. 142–147.
- [50] Леовац, Славко. Ђутање и реч Исидоре Секулић, *Летопис Матице српске*, 376:1-2, 1955, стр. 547–559.
- [51] Константиновић, Радован. Исповест једног слуха, НИН, 270, 4. 3. 1956, стр. 9.
- [52] Лесковац, Младен. Госпођа Исидора Секулић, *Летопис Матице српске*, 380:1-2, 1957, стр. 3–7.
- [53] Велмар Јанковић, Светлана. „Осећање пролазности у прози Исидоре Секулић”, *Дело*, 7, 1957, стр. 102–217. (и касн. изд.).
- [54] Павловић, Миодраг. „Мир у вредностима”. *Рокови поезије*. Београд: Српска књижевна задруга, 1958. Стр. 130–134. – (Српска књижевна задруга. Коло 51 ; књ. 346).
- [55] Христић, Јован. Духовни лик Исидоре Секулић, *Књижевност*, 26:1-2, 1958, стр. 129–134.
- [56] Глигорић, Велибор. „Исидора Секулић”, *Оледи и сјудије*, Београд, Просвета, 1959. Стр. 49–78.
- [57] Мирковић, Милосав. Хроника паланачког гробља, *Младост*, 4:121, 1959, стр. 7.
- [58] Novaković, Boško. „Lik i delo Isidore Sekulić”, *Almanah Saveza književnika Jugoslavije za 1957*, Beograd: [Kultura], 1959. Str. 234–239.
- [59] Novaković, Boško. „Nemiri i naponi Isidore Sekulić”. *Susreti : ogledi i prikazi o precima i savremenima*. Sarajevo: Svjetlost 1959. Str. 109–141.

- [60] Новаковић, Бошко. Мисаоност Исидоре Секулић, Летопис Матице српске, 416:6, 1975, стр. 639–646.
- [61] Leovac, Slavko. „Isidora Sekulić”, *Mit i poezija*. Sarajevo, Svjetlost, 1960. Str. 33–54.
- [62] Матић, Душан. „Исидора Секулић”. *На ѿајетї гана*. Нови Сад: Матица српска, 1961. Стр. 33–36. – (Библиотека Данас).
- [63] Egerić, Miroslav. „Dnevnik o Isidori Sekulić”. *Portreti i pamfleti*. Novi Sad: Progres, 1963. Str. 173–182. – (Библиотека „Polja”).
- [64] Маринковић, Нада. „Уметност – моја Јасна Пољана, Исидора Секулић”. *Сћугије и оїлеги*. Београд: Космос, 1963. Стр. 213–244.
- [65] Глигорић, Велибор. „Исидора Секулић”, *Оїлеги и сћугије*, Београд, Просвета, 1963. Стр. 49–53.
- [66] Jeremić, Dragan. „Isidora Sekulić esejista”. *Kritičar i estetski ideal*. Titograd: Grafički zavod, 1965. Str. 95–109.
- [67] Јовановић, Борђе. „Исидора Секулић”. *Књижевностї између два рата, II*. Београд: Нолит, 1965. Стр. 67–72.
- [68] Pavlović, Miodrag. „Isidora Sekulić kao kritičar poezije”, *Delo*, 11:3, 1965, str. 361–371.
- [69] Минић, Војислав. „Летописи Исидоре Секулић – хроника трагичних људских судбина”, *Сћварање*, 23, 1966, стр. 639–645.
- [70] Pavlović, Miodrag. „Jedan pogled na književno delo Isidore Sekulić”, *Sabrana dela Isidore Sekulić*, Sarajevo, Svjetlost, 1967. Str. 9–24 (и др. изд.).
- [71] Јеремић, Драган. „Исидора Секулић: књижевни вез”. *Пером као скалїелом*. Крушевац: Багдала, 1969. Стр. 23–31.
- [72] Удовички, Иванка. Око проблема стила Исидоре Секулић, *Савременик*, 15:29:5, 1969, стр. 457–465.
- [73] Крајачић, Гордана. Музички афинитети Исидоре Секулић, *Звук*, 102-103, 1970, стр. 84–90.
- [74] Новаковић, Бошко. Андрићева Лотика и госпа Нола Исидоре Секулић, *Књижевност и језик*, 3-4, 1971, стр. 77–80.
- [75] Христић, Јован. Неколико бележака о Исидори Секулић, Летопис Матице српске, 410:3, 1972, стр. 197–205.
- [76] Матић, Светозар. У сусрету са западом. Исидора Секулић и комплекс малог народа, *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, 22:2, 1974, стр. 326–333.
- [77] Ређеп, Драшко. Антун Густав Матош и Исидора Секулић, *Савременик*, 20:40:8-9, 1974, стр. 732–739.
- [78] Леовац, Славко. „Исидора Секулић”. *Критички радови Исидоре Секулић*. Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за књижевност и уметност, 1975. Стр. 7–28. – (Српска књижевна критика; 14).
- [79] Новаковић, Бошко. Мисаоност Исидоре Секулић, Летопис Матице српске, 416:6, 1975, стр. 639–646.
- [80] Егерић, Мирослав. Слово о примеру Исидоре Секулић, *Поља (Нови Сад)*, 18:104, 1976, стр. 3.
- [81] Удовички, Иванка. *Есеј Исидоре Секулић*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1977.
- [82] Кашанин, Милан. Сусрети и писма – Исидоре Секулић, Летопис Матице српске, 405:6, 1979, стр. 597–617.
- [83] Магарашевић, Мирко. „Духовни портрет Исидоре Секулић”. *Знаци духа и ѿднебља*. Београд: Рад, 1979. Стр. 131–143.

- [84] Палавестра, Предраг. „Исидора Секулић и рана српска авангарда”. *Криџика и авангарда*. Београд: Просвета, 1979. Стр. 253–286.
- [85] Поповић, Радован. *Исидорина бројаница*. Београд: Рад: „Вук Караџић”, 1979. – (Биографије знаменитих људи)
- [86] Павловић, Миодраг. „Исидора Секулић”. *Поеџика модерној*. Београд: „Вук Караџић”, 1981. Стр. 101–117. – (Изабрана дела Миодрага Павловића; књ. 4)
- [87] Егерић, Мирослав. „Име и дело Исидоре Секулић”. *Одабрана дела* (Исидора Секулић). Београд: Рад, 1982. Стр. 5–25.
- [88] Милосављевић, Петар. „Исидорин есеј о Лази Костићу”. *Реч и корелатив*. Београд: Нолит, 1983. Стр. 254–258.
- [89] Рибникар, Владислава. „Исидора Секулић о начелу подражавања стварности и утилитаристичком схватању књижевности”. *Прилози за историју српске криџике*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 1984. Стр. 234–260.
- [90] Рибникар, Владислава. О личности генијалног ствараоца, *Њеџошу књија дубоке оданосџи Исидоре Секулић*; *Летопис Матице српске*, 434:6, 1984, стр. 706–729.
- [91] Леовац, Славко. *Књижевно дело Исидоре Секулић*. Београд: „Вук Караџић”: Југославијапублик, 1986.
- [92] Radovanović, Stevan. *Isidorina hronika – Isidora i Zemun*. Gornji Milanovac: Dečje novine, 1986.
- [93] Рибникар, Владислава. *Књижевни џољеди Исидоре Секулић*. Београд: Просвета, 1986.
- [94] Христић, Јован. О јединству у делу Исидоре Секулић, *Зборник историје књижевности*, 11, 1986, стр. 37–50.
- [95] *Исидоријана*, књижевни зборник, уредник Мирко Магарашевић, бројеви 1–14, годишта I–XV, од 1995–2008.
- [96] Деретић, Јован. „Књижевни путници”. *Пуџ српске књижевности : иденџиџеџи, џранице, џежње*. Београд : Српска књижевна задруга, 1996. Стр. 213–240.
- [97] Вучковић, Радован. „Европски контекст *Кронике џаланачкој џробља*”, *Исидоријана*, 3:3, 1997, стр. 133–164 (и касн. изд.).
- [98] Кашанин, Милан. „Исидора Секулић”. *Аџосџол самође* (Исидора Секулић). Београд: БИГЗ: СКЗ, 1998. Стр. 11–27.
- [99] Јерков, Александар. Врхунац модерне: *Саџуџници* Исидоре Секулић и могућности њиховог тумачења, *Свет речи*, 6–8, 1998, стр. 75–77.
- [100] Matović, Vesna. „Ženska književnost i srpski modernizam: saglasja i raskoli”. *Srbija u modernizacijskim procesima 19. i 20. veka, knj. 2, Položaj žene kao merilo modernizacije* (glavni i odgovorni urednik Latinka Perović). Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 1998. Str. 278–293.
- [101] Hawkesworth, Celia. *Voices in the Shadows*. Budapest: Ceu Press, 2000. Стр. 171–180.
- [102] Стојановић Пантовић, Бојана. Предговор у: *Српске џрозаџе*, Београд, Нолит, 2001. Стр. 5–36.
- [103] Марковић, Наташа. „The politics of friendship = Politike prijateljstva”. *Балкан* (Исидора Секулић). Београд: Плави јахач, 2003. Стр. 8–15.
- [104] Поповић, Радован. „Фрагменти једне исповести”. *Писма* (Исидора Секулић). Нови Сад: Stylos, 2004. Стр. 5–20. – (Сабрана дела Исидоре Секулић; 14).

- [105] Стојановић Пантовић, Бојана. „Поимање еротског принципа у роману Ђакон Бојородичне цркве Исидоре Секулић”, *Побуна њрошћив средњшћа*, Панчево: Мали Немо, 2006. Стр. 91–97 (и др. изд.).
- [106] Стојановић Пантовић, Бојана. „Сајушћници Исидоре Секулић и експресионистички духовни простор”, *Побуна њрошћив средњшћа*. Панчево: Мали Немо, 2006. Стр. 81–89.
- [107] Јеротић, Владета. „Сусрети са Исидором Секулић”, *Посећше, огломци*. Београд: Ars libri, 2007. Стр. 9–23. – (Сабрана дела, 3. коло).
- [108] Koch, Magdalena. *...Kiedy dojrzemy jako kultura... Twórczść pisarek serbskich na początku XX wieku*. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 2007.
- [109] Несторовић, Зорица. „Исидора Секулић о песницима српског романтизма”. *Годишњак Каћегре за српску књижевност с јужнословенским књижевностима*, књ. 3. Београд: Филолошки факултет, 2007. Стр. 293–312.
- [110] Пековић, Слободанка. *Исидорини ослонци*. Нови Сад: Академска књига, 2009.
- [111] Пековић, Слободанка, прир., *Исидора Секулић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2011. – (Антологијска едиција Десет векова српске књижевности; 52).
- [112] Пантелић, Ивана, Јелена Милинковић, Љубинка Шкордић. „Исидора Секулић: Књижевница српског канона”. *Двадесет жена које су обележиле XX век у Србији. 1. део*. Београд: НИН, 2013. Стр. 38–42.
- [113] Пековић, Слободанка, прир. *Књига о Њејошу Исидоре Секулић*. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 2014. – (Антологијска едиција Десет векова српске књижевности; 113)
- [114] Спасовић, Ивана Б. Мање позната Исидора Секулић – Исидора као ученица, наставница, јавни радник, *Истраживања у педагогији*, 5:2, 2015, стр. 73–87.
- [115] Ђоковић, Гордана Ј. Библиографија радова о Исидори Секулић за период од 1996. до 2016. године, *Књижевност и језик*, 63:3–4, 2016, стр. 457.

ISIDORA SEKULIĆ (1877–1958)

Isidora Sekulić was born in 1877 in Mošorin. She completed the advanced course in state pedagogy and passed the French language and literature in 1897 in Budapest. She occasionally attended lectures on comparative literature from 1904 to 1909 in London, Paris and Berlin. She earned a PhD degree in Germany. Her teaching career lasted for 35 years, and as of 1931 she entirely devoted herself to literary work.

Isidora Sekulić earned a high place in Serbian culture as a woman-intellectual. She was a polyglot (at the age of 14 she could speak five languages) and erudite. According to her contemporaries, she was distinguished by an extraordinary sagacity and a unique way of thinking, and her multifold approach to problems. She must also be acknowledged for her courage to “write like a woman”, in spite of the mainstream and established regula, at the outset of the 20th century, about the topics that usually men wrote about, ignoring all restrictions that existed at the time in reference to gender, as well as to “small and big” nations, “small and big” cultures. It could be said that she redefined her position as an intellectual in patriarchal culture, alongside “Enlightenment in the West” and “Balkan backwardness”.

Isidora Sekulić's oeuvre is large and diverse. She wrote nearly six thousand pages of “experimental works” as she herself dubbed them. Some of them were compiled in books, some were published in periodicals. Her legacy and correspondence are also extensive. She wrote stories, narratives, chronicles (some parts of her chronicles look like the basis for a novel), travelogues, essays, reviews, commissioned texts, novels, and she also did translation work. She wrote about books, writers, dilemmas, philosophy, religion, music, art, in a manner that was rare in Serbian literature. Although she was not a professional art or music critic, her texts about fine arts or music were far from amateurish. She understood music and painting well and translated them into words. For example, her lyrical paper *Tuga (Sorrow)* can be read as a story about love-longing, but it is also a guide for Grieg's “Elegy Op. 47”. She was well informed about all arts events, became ecstatic after seeing the exhibition of Henry Moore or listening to “Symphonie Espagnole” by Édouard Lalo performed by Yehudi Menuhin. She was a literary master who intriguingly used erudition and who pondered over art, everyday problems, prejudice... making the reader pay attention and take part. She tried hard to steer clear of tedious documentarism and false objectivity in all her writing. Even though she was aware that her words represented her, she managed to avoid exaggerated subjectivity and narcissism. What connects all her texts are her distinctive style and language (but also the unrepeatability of the statement), knowledge and meticulousness. One way or another, her writing is a speech about herself, although it is far from being a personal diary, not even when she wrote her *Pisma iz Norveške (Letters from Norway)*. With a writer like Isidora Sekulić, the reader is seduced with words. She attached great importance to words (spoken or

written), and therefore the conclusion that she was a great stylist was logically derived from her attention to words. The translator or the reader must pay special attention to words, because they constitute one of the reliable elements of structure, which ensures the understanding of the author's text, and of her subjective reception. For example, in her *Uvod u srpski narodni jezik – bolje reći govor* (*An Introduction to the Serbian Folk Language – or Speech*), language-speech is highlighted as a miraculous expression: “Even though she talks a lot about translation in this booklet, the author's real interest and the true meaning of texts lies in the everlasting and actually inexhaustible observations of the marvel, of the treasure if you like, which is called a human speech, people's language, languages of different nations. The basis or the origin of this marvel lies in the human power, which means that people, through expressive forms and using meaning, speak about their lives, their experiences in nature and in the human community. In doing so, they use a vast number of speech variations, which cannot be counted, nor determined. Human ability to speak, which have primitive and civilized people alike, is constantly at work, day and night, like the circulation of blood or the beating of the heart.” [25, *Govor i jezik, Mir i nemir* (*Speech and Language, Tranquility and Turmoil*), p. 119].

Her literary work was influenced by all that was important to her. Everything she created reflected the author herself, but primarily her feelings of loneliness and vulnerability, her attitude towards tradition and people, her religious beliefs, an imperative about her attitudes towards truth and honesty, towards other cultures and peoples.

She was elected a corresponding member of the Serbian Royal Academy in 1939, a corresponding member of the Serbian Academy of Sciences in 1948, and a full member in 1950.